

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Інститут філології

Кафедра зарубіжної літератури

Проблема расових стереотипів у прозі Тоні Моррісон

Кваліфікаційна робота
освітнього ступеня «магістр»

студентки II курсу

спеціальності

«Зарубіжна література та англійська мова:

теорія та методика навчання»

Щербатюк Паули Петрівни

галузь 01 – Середня освіта / Педагогіка

спеціальність – 014.02 Середня освіта

Науковий керівник:

к. філол. н., проф. Жлуктенко Н.Ю.

Рецензент:

к. філол. н., доц. Любарець Н.О.

Допущено до захисту

Протокол засідання кафедри № ____ від _____

Завідувач кафедри _____ проф. Мірошніченко Лілія Ярославівна

Київ — 2020

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ I. СТЕРЕОТИП: ЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ В ОЦІНЦІ ІНДИВІДУАЛЬНОЇ ТА КОЛЕКТИВНОЇ СВІДОМОСТІ В АНАЛІЗІ МУЛЬТИКУЛЬТУРНОГО ТЕКСТУ	12
I.1. ДЕФІНІЦІЯ Й РОЗВИТОК ПОНЯТТЯ «СТЕРЕОТИП».....	12
I.2. ПРОБЛЕМА РАСОВИХ СТЕРЕОТИПІВ ЯК ПРЕДМЕТ НАУКОВО-КРИТИЧНОГО АНАЛІЗУ ПРОЗИ ТОНІ МОРРІСОН	23
ВИСНОВОК ДО РОЗДІЛУ I.....	34
РОЗДІЛ II. БІНАРНІСТЬ СПРИЙНЯТТЯ «ІНАКШОСТІ» В РОМАНІ ТОНІ МОРРІСОН «БЛАКИТНІ-БЛАКИТНІ ОЧІ»	38
II.1 РОЗМАСКУВАННЯ СТЕРЕОТИПІВ КРАСИ ТА БЛІЗНИ В РОМАНІ	38
II.2 МОТИВИ ДОМУ ТА БЕЗДОМНОСТІ В РОМАНІ «БЛАКИТНІ-БЛАКИТНІ ОЧІ»	53
ВИСНОВОК ДО РОЗДІЛУ II.	61
РОЗДІЛ III. ПРОБЛЕМАТИЗАЦІЯ РАСОВИХ СТЕРЕОТИПІВ В НОВЕЛІ Т. МОРРІСОН «РЕЧИТАТИВ»	63
ВИСНОВОК ДО РОЗДІЛУ III.....	81
ВИСНОВКИ	83
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	86
ДОДАТОК.....	93
SUMMARY.....	99

ВСТУП

У сучасному світі прийнято вважати, що переважна більшість людей XXI ст. сприймає явище расизму негативно й расові упередження на рівні індивідуальної та колективної свідомості поступово відходять у минуле. Втім, принагідно часто забувають, що ідеологія й практика расизму в Сполучених Штатах Америки та й у світі загалом довгий час були частиною повсякденного життя. Расизм був надзвичайно поширеним явищем, у деяких спільнотах досі таким і залишається, адже здатний набирати різних форм, відкрито чи імпліцитно виявлятися в різних сферах людського досвіду.

Яскравим прикладом розвінчання расових стереотипів як важливого чинника формотворчої стратегії є доробок однієї із найвідоміших представниць афроамериканської прози та представниці «чорного» фемінізму — Тоні Моррісон (1931-2019). Перша чорношкіра жінка серед американських письменників, яка здобула Нобелівську премію (1993), Моррісон прожила довге й вельми плідне життя. Отримавши ступінь бакалавра з англійської мови в Говардському університеті та магістра американської літератури в Корнельському університеті, вона починала працювати редактором у видавництвах, а згодом створила низку талановитих романів (найвідоміший з них — «Кохана», нагороджений Пулітцерівською премією у 1987р.), які відтворюють історію афроамериканського народу на різних етапах загальнонаціональної історії. Крім того, письменниця була плідною есеїсткою (e.g.: «Rediscovering Black History» (1974), «Unspeakable Things Unspoken: The Afro-American Presence in America Literature» (1989) [39], «Black Matters» (1991) та ін.). Її роботи цього жанру охоплюють низку сфер, проте більша частина зосереджена на політиці, культурі, книгах, фемінізмі, расі та філософії.

Письменниця піднімає питання існування афроамериканця як громадянина, його місця в сучасній історії Америки та вплив на розвиток країни у минулому та сьогодні. У меморіальному фільмі «Toni Morrison. The Pieces I am» (2019) цей наскрізний мотив постає як сугестивна екзистенційна

формула — «not afraid to be black», що наголошено і у трейлері до фільму [73]. Моррісон використовує для вияснення проблем самоідентифікації різні коди, з метою, за її словами, показати сутність духовної еволюції чорношкірої Америки та важливість імплементації цього мотиву для всієї нації.

Тоні Моррісон народилася в невеликому на той час місті Огайо, яке вона описує так: «Ohio also offers an escape from stereotyped black settings. It is neither plantation nor ghetto» [35, 158]. Власне, сама авторка акцентує тут множинність поняття расового стереотипу, залежність його оприявлення в житті та літературі від колективного та індивідуального ставлення. Письменниця втілила напевне всі види расових упереджень, їх вплив на дорослу людину та дитину та намагалася показати руйнівні наслідки такого світогляду та мислення у сучасному світі. Вона наголошувала на різниці між расами, вказуючи на коріння африканської культури, яке зберігається в афро-американській словесності, зверталася до міфів та використовувала характерні образи та знаки, притаманні саме африканській традиції. Її дослідження раси охоплює надзвичайно широке поле проблем, адже кожним своїм твором Моррісон відкриває новий щабель для обговорення цієї теми.

На перший план творів різних періодів вона виводить темношкіру людину, здебільшого — жінку, показує її у різних вікових категоріях, пише про її життя у абсолютно різних життєвих ситуаціях з метою розвінчання та зламу стереотипного мислення читача. Герої творів Т. Моррісон намагаються віднайти себе та знайти місце для спокійного та безпечного проживання серед представників інших рас та культур. Твори письменниці видаються напрочуд правдивими через її здатність описувати індивідуальні стосунки людей з несподіваними, яскравими художніми деталями. Утім тексти Моррісон поєднують дискурсивні практики модернізму та постмодерну, апелюють до духовних дилем пост-постмодернізму.

Дане дослідження проводиться на матеріалі її раннього роману «Блакитні-блакитні очі», єдиної в її прозовому доробкові новели «Речитатив», також частково залучаємо тексти роману «Кохана» та пізнього роману

«Милосердя». Кожен із цих творів заслуговує дослідницької уваги, адже Тоні Моррісон завжди віднаходила новий підхід до однієї з головних проблем своєї прози, — представити катастрофічність буття афроамериканців в умовах залежності від расових стереотипів та їх вплив на долю персонажів на різних етапах американської історії.

Актуальність даної теми обумовлена не лише літературно-критичними чинниками, зокрема тим, як сугестивно в прозі Моррісон представлено різні аспекти расових стереотипів та упереджень. Вітворені в них колізії варто розглядати в соціокультурній перспективі.

По-перше, сприйняття «інакшості» у мультикультурному суспільстві важливе не лише для розуміння американської сучасної культури. Україна продовжує рухатися у європейському напрямку, що обумовлює появу нових явищ у суспільстві. Одним із таких можна сміливо назвати поширення упереджень щодо інших культур та меншин, а подекуди й прояви расизму. Дискурс Моррісон — художній чи есеїстичний — при всій специфіці етичних, філософських, літературних проблем, піднятих авторкою, виявляє дилеми, співмірні з українським «синдромом Інакшості».

Тоні Моррісон у своїх працях та виступах зазначала, що расизм як такий залишився існувати поміж рас, хоча й може мати дещо завуальований характер. Для деяких людей питання расової дискримінації закорінене в минулій історії, для інших — воно існує виключно в культурі. Зіткнення двох рас, якими б чинниками воно не було обумовлене, породжує виникнення упереджень: так, наприклад, ще колонізація породила міфи про Іншого, на основі яких часто будують сучасну расову стереотипізацію. У сучасному світі, що активно досліджує структури расової дискримінації, американський та афроамериканський контекст допомагає усвідомлювати актуальність цього питання.

По-друге, осмислення «Інакшості» варто продовжити принагідно сучасного концепту родини в українській реальності. Все більше в Україні створюється міжрасових шлюбів, тож наша тема актуалізує питання

ідентичності кожного громадянина в умовах міжрасових взаємин у суспільстві. Питання упереджень та стереотипів залишається дискусійним як в українській культурі, так і в американській. Свідченням останнього може бути своєрідний флешмоб мисткині-фотографа Донни Пінклі під назвою «Stick and Stones» (2014), яка упродовж двох років (2012-2014) робила знімки міжрасових пар/родин та викладала їх у соціальну мережу [69]. Обраний формат чорно-білих фотографій та особливо — коментарі інтернет-користувачів до цих робіт (які ми проаналізували — П.Щ.) доводять, що расистські упередження в такій розвиненій країні, як США існують як зі сторони білої частини суспільства, так і з боку представників інших рас.

Про актуальність проблеми расових стереотипів — особливо в межах нашої спеціалізації 014.02. «Зарубіжна література та англійська мова: теорія і методика навчання» — можемо говорити також через загострення її у юнацькому середовищі. Раніше в Америці, а зараз і в Україні все частіше дебатуються питання булінгу в школах, іноді спричиненого конфліктом на расовому чи етнічному ґрунті. Наведені аргументи на соціокультурному рівні підтверджують — осмислення текстів Моррісон крізь призму української рецепції Іншого створює можливості впливу на формування етики толерантності (етики автентичності, за Чарльзом Тейлором). Цьому завданню може допомогти залучення новели Моррісон «Речитатив» до читання й обговорення в старшій профільній школі України.

Поміж творів Тоні Моррісон, роман «Блакитні-блакитні очі», новела «Речитатив» та частково — роман «Милосердя» забезпечують можливість аналізу стереотипного і расово-орієнтованого мислення та світогляду з багатьох причин. Обрані твори по-різному вирішують складну проблематику виникнення упереджень. Моррісон кидає виклик стереотипам, орієнтуючи читача замислитися над досить широким полем проблем, що дає можливість багатопланового погляду на феномен расових стереотипів. Наша мета не тільки розкрити різноманітність стереотипів в цих художніх текстах, але розглядати стереотипи як частину ширшого феномену — расизму, тож Тоні

Моррісон постає в своїх текстах не лише як митець, а й як безпристрасний соціальний теоретик, який пропонує гостре й іноді навіть грізне прочитання сучасної духовної кризи в Америці й у світі загалом.

Об'єктом дослідження дипломної роботи є роман «Блакитні-блакитні очі», новела «Речитатив» та частково — роман «Милосердя». **Предметом** розвідки є аналіз художнього досвіду Тоні Моррісон у розвінчанні домінуючих стереотипів стосовно расової ідентичності. Авторка по-різному втілює цей задум у першому своєму творі та у пізніше написаній новелі, але аспекти й наслідки духовної несвободи, зумовлені расовими стереотипами, відстежує незмінно.

Новизна дослідження полягає в тому, щоб здійснити науково-критичний аналіз проблеми расових стереотипів на матеріалі творів видатної афроамериканської письменниці, які не були предметом прямої зіставної характеристики, принаймні на теренах вітчизняної американістики та українських студій мультикультуралізму. Науковий інтерес до доробку Моррісон не зменшується з часом, однак дослідження її прози часом переходить з фази надзвичайної активності до періодів пауз й замовчування. Останнє стосується здебільшого творів пізнього періоду творчості авторки, зокрема й роману «Милосердя» (2008), критичні коментарі до якого здебільшого складає читацька рецепція в Інтернеті. Якщо повернутися до фаз активності, то найбільший читацький резонанс у світовому контексті викликали романи «Кохана» (1987) і «Джаз» (1992). Перший роман авторки «Блакитні-блакитні очі» (1970) також викликав жвавий і неоднозначний резонанс у час публікації, його згадують автори численних науково-критичних праць, але об'єктом спеціального аналізу на початку XXI ст. він стає не часто.

Твори, обрані в якості об'єктів дослідження, на жаль, не користуються великою популярністю в українського читача через відсутність кваліфікованих перекладів. Переклади російською мовою так само не отримали широкого резонансу: роман «Блакитні-блакитні очі» (рос.пер. «Синие-синие глазки» або «Самые синие глаза») простіше знайти мовою

оригіналу. Роман «Mercy» («Милосердя») перекладений лише у 2010 році під назвою «Жалість» видавництвом «Астрель, Corpus» без згадки про те, що він входить в ТОП 10 за версією «The New York Times». Єдину в доробкові Моррісон новелу «Речитатив» переклали вперше українською мовою випускники-магістри Львівського національного університету імені Івана Франка для антології американської жіночої новели «Безіменна» (2012) [2]. Ця збірка стала хрестоматійним джерелом у вузівській практиці, в різноманітних літературних курсах, але водночас вже є бібліографічною рідкістю — широка вітчизняна читацька аудиторія з новелою Моррісон обізнана мало.

Зауважимо, що в ході дослідження спираємося саме на оригінальні тексти, хоч їхні переклади так само були опрацьовані.

З наукових досліджень прози Моррісон згадаємо присвячені їй російські дисертації — С.І. Чугунової [27], С.А. Пухнатої [19], М. Р. Коппард [14] М. Зав'ялової [13], в яких досліджено різні аспекти художньої специфіки прози авторки. У Білорусі знаний американіст, доцент Мінського державного лінгвістичного університету Ю.В. Стулов в недавній збірці “100 писателів США” (2019) [22], присвяченій професору Т.Н. Денисовій, подав нарис творчості Моррісон у цілому й характеристики кожного з її романів. Публікація Ю.В. Стулова цінна вичерпною бібліографією перекладів на російську мову та критичних робіт, що вийшли російською, білоруською та англійською мовами.

В українській американістиці глибокий аналіз прози Т. Моррісон здійснений доктором філологічних наук, професором Т.Н. Денисовою, яка представила доробок Т. Моррісон як у контексті афроамериканської прози загалом [див.:12; 9], так і в окремих публікаціях[10]. Яскраві розвідки про прозу авторки належать також професору Н.О.Висоцькій [6; 7; 5; 4]. На основі прози Моррісон в Україні захищено кандидатські дисертації Л.В. Білоножко [3], Л.В. Угляй [24]. Ґрунтовні статті присвятили Т. Моррісон українські критики Ганна Улюра [26], О. Кравець [15], відомий дослідник та перекладач

Т. Гаврилів [8]. Спираючись на працю останнього, ми вживаємо в тексті диплому запропонований Т. Гаврилівим переклад назви роману «The Bluest Eye» як «Блакитні-блакитні очі».

Американським дослідникам належить чимало спроб осмислення творчого доробку письменниці. Гарольд Блум, знаний літературний критик, крім власних статей про авторку, випустив збірку з 14 критичних статей, присвячених роману «Блакитні-блакитні очі» [38], які розглядають різні аспекти розкриття проблем в романі. У ході нашого дослідження особливе значення мала стаття Крістофера Дугласа, професора університету Вікторії («What The Bluest Eye Knows About Them: Culture, Race, Identity. Toni Morrison's The Bluest Eye» [48]), в якій він розглядає поняття «раса», «культура» та «ідентичність» в романі Т. Моррісон «Блакитні-блакитні очі» [див. також: 38].

Мета нашого дослідження полягає у літературно-критичному аналізі філософсько-етичних та художніх форм розвінчання расових стереотипів на прикладі обраних художніх творів Т. Моррісон та частково її есеїстики. Йдеться не лише про стереотипи расових упереджень білої спільноти стосовно нащадків колишніх рабів, а й про формування індивідуальних комплексів (e.g. Сете та Денвер у «Коханій», Пікола у «Блакитних-блакитних очах») та колективних травм у процесі самоідентифікації темношкірих.

Для досягнення заданої мети потрібно вирішити наступні **завдання**:

- приділити увагу формам та застосування поняття «стереотип», а також простежити розвиток даного поняття в контексті культури, гендеру та раси;
- розглянути питання «раси» та «расизму» в історичному контексті та в сучасному культурному просторі;
- дослідити динаміку рецепції проблеми расових стереотипів у есеїстиці та художній практиці Тоні Моррісон;

- відстежити форми розвінчання расових стереотипів як системи бінарних опозицій у світобаченні героїв у романі Моррісон «Блакитні-блакитні очі»;
- розкрити внутрішню проблему расово-спрямованого мислення США через призму таких чинників, як краса/гідливість, білизна, мотиви дому та бездомності;
- дослідити художні особливості рецепції Т. Моррісон расових стереотипів на прикладі її новели «Речитатив»;
- розробити методичні рекомендації та проект уроку-бесіди за новелою «Речитатив» для закладів середньої освіти України (11 клас, профільна школа, програма додаткового читання).

В якості методів дослідження виступають:

- соціокультурний аналіз поняття «стереотип», його розвитку та значення у процесі ідентифікації особистості у мультикультурному суспільстві;
- тематичний аналіз концептів раси й расових упереджень принагідно художньої творчості Тоні Моррісон, її критичних публікацій, біографічних документів, інтерв'ю з письменницею, зокрема «I Regret Everything: Toni Morrison Looks Back On Her Personal Life» [65];
- структурний аналіз феномену расових стереотипів як системи бінарних опозицій на основі роману «Блакитні-блакитні очі»;
- архетипний аналіз, залучений до розкриття еволюції героїнь новели «Речитатив»;
- практики наративного аналізу, які застосовуємо в характеристиках обох опорних текстів;
- системний аналіз літературознавчих досліджень з ключових проблем даної теми, наукових робіт, присвячених літературі США другої половини ХХ століття і художній творчості Тоні Моррісон зокрема.

Принципи інтермедіального аналізу залучені до дослідження в процесі вивчення джерел з інтермедіальних ресурсів (відео-інтерв'ю авторки, особливо “Toni Morrison Remembers — BBC Documentary” (2015) [див.: 27]; документальний фільм “Toni Morrison: The Pieces I Am” (2019) [див.: 30], та інших.

Практичне значення отриманих результатів полягає у розкритті форм розвінчання письменницею упередженого ставлення до темношкірої людини, та формування на основі рецепції обраних текстів здатності до зламу стереотипного мислення читача. Цьому підпорядкований також проект уроку-бесіди для 11 класу профільної школи, наведений у Додатку до кваліфікаційної роботи.

Структура роботи: Вступ, три розділи, висновки до розділів, Висновки, Список використаних джерел із 75 найменувань, із них 35 — іноземними мовами, та додаток.

РОЗДІЛ I. СТЕРЕОТИП: ЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ В ОЦІНЦІ ІНДИВІДУАЛЬНОЇ ТА КОЛЕКТИВНОЇ СВІДОМОСТІ В АНАЛІЗІ МУЛЬТИКУЛЬТУРНОГО ТЕКСТУ

I.1. Дефініція й розвиток поняття «стереотип»

Поняттям «стереотип» здебільшого оперують соціологія та соціальна психологія, хоча в літературознавчих дослідженнях соціокультурного спрямування (в мультикультурних студіях зокрема) термін функціонує досить активно. Це поняття вводить Уолтер Ліппман, американський письменник та журналіст, у своїй книзі «Суспільна думка» у 1922 році, де він стверджує, що *«стереотипами є впорядковані, детерміновані культурою зображення світу, які в свідомості людини, по-перше, економлять зусилля при сприйнятті складних соціальних об'єктів і, по-друге, захищають людські цінності, позиції і права»* [16]. Історично склалося, що стереотип часто розглядають з позиції негативної, хоча й існують позитивні функції даного поняття. Вже від народження людина обмежена своїм світоглядом та середовищем: вона не може знати усе про світ та його можливості, адже все змінне. Згідно Ліппману, залучення стереотипів до процесу становлення особистості обумовлено тим, що стереотипізація тяжіє до спрощення та систематизації усієї інформації, набутої індивідом. Ліппман зазначав: *«стереотипи здатні захистити не тільки цінності індивіда, але і соціальну ідентичність»* [див.: 16], а отже функцією «стереотипу» в самоідентифікації є визначення себе як індивіда та осягнення різниці між «своєю» соціальною групою та «чужою». Такий розподіл («своє»/«чуже») веде до розуміння відношень між різними групами. За Ліппманом, «стереотип» — це тільки соціальне поняття. До негативних аспектів сприйняття цього поняття відносимо упередження, які виникають у процесі стереотипізації. Саме вони (упередження) мають зазвичай негативний характер, ведуть до таких наслідків як комплекс домінування, дискримінація меншин та расизм.

Серед сучасних спроб осягнути «стереотип» зупинимось на праці Р. В. Базікова, політолога та кандидата філософських наук. У своїй дисертації

«Социальные стереотипы: концептуальный аспект» [1] дослідник виводить це поняття на нові рівні — індивідуальний та груповий — та з'ясовує його функції на кожному з них. Він вважає, що вивчення стереотипів слід продовжувати, приділяючи більше уваги питанням соціальної культури. Зміна соціального життя індивіда призводить, за політологом, до «автоматизації» суспільства та, як результат, виникнення нових спільнот, груп тощо. Базіков стверджує, що до 1960-х рр. дослідники концентрувалися на негативних сторонах «стереотипу» та менше займалися «антропостереотипами» (гендерними, професійними, політичними та расовими) [див.: 1, 4].

Р. Базіков виділяє три аспекти трактування стереотипу:

1) когнітивний аспект (за яким соціальний стереотип розглядається як елемент когнітивних процесів людини, а саме, як результат процесу генералізації, схематизації);

2) афективний аспект («стереотип досліджується як елемент емоційно-оцінних процесів людини, нерозривно пов'язаний з феноменом соціальної установки»);

3) соціальний аспект («стереотип розглядається як особливий елемент, який бере участь в процесі функціонування соціальної групи») [див.: 1, 5].

Для нашого дослідження продуктивним є висновок Р. Базікова про існування двох рівнів стереотипів — індивідуальних та групових. Соціальні стереотипи індивідуального рівня — це стійке уявлення людини про навколишнє середовище. На цьому рівні індивіду не потрібно взаємодіяти із «чужим», проте про груповий рівень, за Базіковим, можна говорити, коли спостерігається соціальна взаємодія в одній групі та коли в ній же і формується погляд на навколишній світ. Усі рівні (індивідуальні та групові) включають в себе різні аспекти існування стереотипу. Такими чином політолог відповідає на питання про природу самого феномену «стереотипу», дає чітку характеристику його функціонуванню як на індивідуальному рівні, так і в груповому усвідомленні. В процесі нашого дослідження прози Тоні Моррісон обидва підходи потребують залучення таких функцій «стереотипу». Як

аргумент на підтвердження цього нагадаємо, до прикладу, що головну героїню знаменитого роману Т. Моррісон «Кохана» Сете авторка випробовує як зіткненням з колективними расовими стереотипами білих господарів, так і з соціальними колективними упередженнями чорної спільноти. Водночас драматично репрезентований внутрішній конфлікт Сете може бути прочитаний як агонія її ідентичності, зумовлена травмами минулого досвіду, що не дають її індивідуальності розвиватися.

Так само важливим для нашої роботи є спроба погляду на поняття «стереотип» з позиції гендерного дослідження. Доктор соціологічних наук Тетяна Рябова у своїй праці «Стереотипы и стереотипизация как проблема гендерных исследований» [20] намагається знайти відповіді на такі питання як функції гендерних стереотипів та їх вплив на особистісні взаємозв'язки в індивідуальних стосунках та у соціумі загалом. Дослідниця стверджує, що інтерес до даного питання розпочався ще у 70-х рр. минулого століття.

Згідно Рябової, *«Гендерні стереотипи — це соціально конструйовані категорії «маскулінності» та «фемінності», які підтверджуються різною, в залежності від статі, поведінкою, різним розподілом серед чоловіків і жінок соціальних ролей і статусів, та які підтримуються психологічними потребами людини поводити себе згідно соціальних стандартів та з відчуттям своєї цілісності і несуперечливості»* [див.: 20]. Вона вважає цю дефініцію найбільш змістовною, як таку, що виділяє «чоловічі» та «жіночі» якості, відображає роль таких стереотипів у соціальному та культурному житті індивіда.

Згідно досліджень Рябової, чоловіку та жінці притаманні абсолютно стереотипні уявлення про роль власного гендеру. Роль жінки, на думку Т. Рябової, охоплена лише приватною сферою життя людини (сім'я та дім), а чоловіка — суспільною, тобто гендерна роль функціонує в процесі розподілу членів суспільства лише на дві категорії (жіноча та чоловіча).

Підсумовуючи позицію Тетяни Рябової, можна стверджувати, що з розвитком жіночого письма дослідники починають розвивати соціальний

стереотип до гендерного, досліджуючи роль жінки та чоловіка, їх взаємозв'язки у стосунках, статус у соціумі, колективні погляди на «жіночність» на «маскулінність», їх позитивні та негативні наслідки для індивідів.

Оцінюючи викладене Т. Рябовою про гендерні стереотипи, ми дійшли висновку, що так однозначно висловлюватись на задану тему, на наш погляд, є хибним, адже, ототожнення поняття «гендеру» із поняттям «статі» є помилковим. Звернемось до визначення гендеру у оксфордському словнику: *«gender is the fact of being male or female, especially when considered with reference to social and cultural differences, not differences in biology; members of a particular gender as a group»* [63]. Це означає, що поняття «гендеру» не тотожне значенню приналежності до будь-якої статі, це тільки серія характеристик, які можна віднести до маскулінності чи фемінності, при цьому індивід може належати до будь-якої статі. По-друге, така диференціація несе небезпеку та обмеження для самого суспільства, адже такий процес передбачає очікування певних моделей поведінки, цінностей, норм, традицій від конкретної статі, що передаються із покоління у покоління.

Дослідженням «гендеру» займається така наука як гендерні студії (Gender studies), що свій предмет дослідження розглядає з позиції психології та соціології, залишаючи «стать» для біології. Цікавим фактом є те, що в Україні існує багато сучасних організацій з дослідження питань гендеру (наприклад, Українська асоціація дослідників жіночої історії [57] та навіть український журнал «Гендерні Дослідження», який публікує вітчизняні та зарубіжні дослідження з гендерної тематики, що охоплюють весь спектр соціальних і гуманітарних наук [54], головна редакторка якого — Ірина Жеребкіна, відома українська дослідниця, директорка Харківського центру гендерних досліджень.

Чинники, які впливають на гендерну стереотипізацію, за Т. Рябовою, стисло зіставимо з колізіями роману роман «Блакитні-блакитні очі» [див.: 38] Т. Моррісон.

1) *Расова та етнічна приналежність індивіда*, особливо коли мова йде про мультикультурне американське суспільство (білий чоловік сприймається як більш компетентний та незалежний у колізіях суспільного життя, в той час як афроамериканка — більш активна в побуті, ніж білошкіра жінка) [див.: 20, 12]. У романі Моррісон експериментує з такими сталими визначенням і ставить персонажів в амбівалентне становище. Так, наприклад, Чоллі Брідлав, який «програв» білим чоловікам в час свого першого любовного досвіду, залишився назавжди безсилим перед життям у «білому» суспільстві. Опозицією до нього стає образ його жінки Полін, яка вдома не відчуває себе потрібною, проте намагається змінити своє життя, спочатку на примарне — коли тішить себе ілюзіями у кінотеатрі щодо ідеального життя на екрані, а згодом — надає перевагу ролі служниці (стереотипної «mammy») у родині білих.

2) *Вік* — чим молодший індивід, тим легше він/вона піддається процесу стереотипізації [див.: 20, 13]. Даний чинник ідеально корелює зі світобаченням юної Піколи (головної героїні першого роману Тоні Моррісон «The Bluest Eye», 1970), яка вбачає красу тільки у «білизні», а також відповідає світосприйняттю головних героїнь новели «Recitatif», які настільки «стереотипізували» кухарку Меггі, що навіть не пам'ятали достовірні деталі життя у притулку та нещасний випадок із останньою. На нашу думку, різностороннє дослідження Моррісон проблеми вікової та расової стереотипізації — це формотворчий / наскрізний мотив творчості письменниці. Варіативність його актуалізації в її творах залежить також від інших чинників.

3) *Контекст* — гендерний стереотип виявляє свою амбівалентність в залежності від контексту, тобто за різних обставин гендер проявляє свою жіночність або маскулінність [див.: 20, 13]. Так, місіс Мактір (мати Фріди та Клодії) з одного боку, постає в традиційній ролі матері-виховательки, з іншого — в своїй родині вона займається господарчими справами на рівні чоловічої відповідальності.

4) *Бінарність* — жіночність та маскуліність не можуть існувати один без одного, вони доповнюють себе за допомогою іншого [див.: 20, 16]. Звісно, опозиції, описані Моррісон у романі, включно з виявленими авторкою індивідуальними стереотипами, увиразнюють й тогочасні колективні стереотипи.

5) *Соціальний статус* — за Т.Рябовою, *«вчинки правителя-чоловіка будуть пояснюватися його персональними якостями (або — і тут працюють інші стереотипи — наприклад, його етнічність чи вік), але правителя-жінки — її статтю»* [див.: 20, 13]. На нашу думку, це спрощує проблему домінування в родині, зокрема й принагідно твору Т.Моррісон «The Bluest Eye». Те, що Чоллі гвалтує власну дитину (Піколу), пояснюється в тексті його персональними якостями — юна Клодія називає його «dog», тим самим виступаючи речницею осуду його всією спільнотою.

Безперечно, в дослідженні мультикультурного досвіду доцільно говорити про соціальні стереотипи як такі, розрізняючи серед них індивідуальні та групові, а також гендерні. В контексті нашої роботи стереотипи визначатимемо як фіксовані, більш загальні уявлення про конкретну групу чи клас людей. Здебільшого формування стереотипів у певному середовищі відбувається при недостатній кількості інформації про їхню природу або неможливості отримати її. Стереотипи можуть мати позитивний, так і негативний характер, а звернення до їх функцій має свої переваги та недоліки. До переваг відносимо можливість використання їх у якості допоміжного засобу пояснення навколишнього світу, адже це інструмент, який допомагає людині сприймати явища, спрощуючи чи узагальнюючи відомості про нього. Проте до недоліків можна віднести той факт, що судження згідно системи стереотипів може бути сприйнято невірно та неточно, що призводить до дискримінації людини чи навіть цілого народу. Здебільшого гендерні стереотипи розглядаються як особистісна характеристика саме чоловіків/жінок або акцент ставиться на стосунках між

двома статтями, — на даний момент, проблема, яка правило, розглядається крізь призму концептів фемінності та маскулінності.

В аналізі прози Т. Моррісон ми потребуємо також поняття расового стереотипу.

Ми вже згадували Ліппмана та його дослідження «упереджень», де він зазначав, що вони (упередження та стереотипи) є виключно соціальним поняттям, яке формується у процесі осягнення навколишнього світу. Втім нерідко стереотипи розглядають з негативної сторони через те, що прихильність до як індивідуальних так и колективних стереотипів веде до домінування, дискримінації та породження такого явища як расизм. Дослідженням останнього феномену займався й Цветан Тодоров, відомий французький філософ болгарського походження, семіотик та теоретик літератури.

Цветан Тодоров у своїй праці «Раса і Расизм» розглядає расизм як поняття складне. З одного боку, воно може означати неприйняття чи ненависть на рівні фізичному, наприклад, у ставленні європеїдної раси до негроїдної чи навпаки. З іншого боку, потрібно говорити про це поняття як про ідеологію, притаманну цілому народу, наприклад, доктрині нацизму. Більш того, за словами ж самого Тодорова, ці два аспекти поняття «расизм» можуть існувати незалежно один від одного, але можуть і взаємодіяти.

Філософ у своїй праці ставить собі за мету дослідження расизму як доктрини. Тодоров наводить п'ять позицій тлумачення даного питання.

1. *Існування рас.* Расу визнають таким же видом, як і різновид тварин, тобто уподібнюють зоологічному виду. Звичайно є ті, хто проти такого підходу до вивчення природи расизму. Їх аргументами є «... *the fact that human groups have intermingled from time immemorial; consequently, their physical characteristics cannot be as different as racialists claim.*» [41, 65]. Расисти ж послідовно дотримуються такого підходу, саме тому виступають проти

схрещення рас. Вже з цього спостереження Ц. Тодорова зрозуміло, що автор обстоює необхідність визнати існування відмінностей між людьми.

2. *Взаємозв'язок між фізичними та моральними характеристиками.* Розподіл людства на раси відповідає розподілу й на культури. Звичайно, всередині однієї і тієї ж раси може існувати декілька культур, але важливо те, що расова відмінність завжди є одночасно й відмінністю культурною. Нерозривність раси та культури допомагає зрозуміти, чому раси схильні воювати між собою. За словами Тодорова, *«up to now, no proof has been provided for the relation of determinism or even for the interdependence of race and culture. This does not mean, of course, that proof might not one day be found, or that the search for proof is in itself harmful. We must simply note that, for the time being, the hypothesis has turned out to be unproductive»* [див.: 41, 66].

3. *Вплив дій групи на індивіда.* Поведінка одного індивіда зазвичай великою мірою залежить від расово-культурної або етнічної групи до якої він належить. Расизм, у такому випадку, виступає як вчення про колективну психологію та за своєю природою вороже ставиться до ідеології індивідуалізму.

4. *Унікальна ієрархія цінностей.* Зазвичай расист не обмежується твердженням про те, що раси різні, він ділить їх на вищі й нижчі та здебільшого свою етнічну групу чи расу вивищує. Для носія расистських стереотипів до такої ієрархізації можуть включатися й естетичні погляди. В такому сенсі, расист визнає себе найгарнішим та найпрекраснішим серед інших рас.

5. *Політика, що ґрунтується на знаннях.* Усі доктрини, викладені вище, Тодоров підсумовує тим, що суспільству належить обирати такий політичний напрямок, який би підтримував гармонію у стосунках між расами, захищав *«... the need to embark upon a political course that brings the world into harmony with the description provided. Having established the «facts» the racialist draws from them a moral judgment and a political ideal»* [див.: 41, 66]. Таким чином

знищення расистом індивідів будь-якої раси в його свідомості буде обумовлене тими ідеями, що він/вона черпали про «Іншого / Інших».

У цьому пункті ідеологія расизму і побутовий расизм змикаються, тож в результаті — теорія поступається місцем практиці. Прикладом останнього традиційно служить суд Лінча, який здійснювався в Америці здебільшого по відношенню до темношкірих, а також італійців та євреїв у XIX та XX столітті. Відомі праці на дану тему належать Іді Белл Велс (Ida B. Wells) [66], афроамериканській журналістці та однієї з перших лідерок руху за права людини. Своїми книгами, зокрема «*Southern Horrors*» (1892) та «*The Red Record*» (1895), журналістка дала повну характеристику лінчуванню в Америці у XIX столітті та розвінчала будь-які сумніви своїх сучасників щодо антигуманної й протиправної природи цього явища.

Отже, до зазначеного вище потрібно додати, що наголошені Ц. Тодоровим пункти й становлять расистську доктрину, її класичну модель. Цветан Тодоров ставить акцент на універсальності людської раси, адже беручи до уваги будь-який із елементів, він визнає, що ці елементи можуть існувати й поза доктриною, проте є невід'ємною частиною цілого.

У своїй роботі «Раса та Расизм» Цветан Тодоров зупиняється також на процесі розвитку расизму в суспільній практиці, зокрема на перенесенні його з фізичної до культурної площини, тому згадує в цьому контексті засновника культурно-історичної школи Іпполіта Тена. Тодоров зауважує: «*Hippolyte Taine's place in the history of racialism is somewhat difficult to pin down. His influence is quite considerable, although his writings include only a few pages devoted to the issue of race.*» [див.: 41, 67; підкреслено нами — П.Щ.]. Як ми пам'ятаємо, Іпполіт Тен у своїй праці «Історія англійської літератури» (1864) визначив три фактори, що впливають на поведінку людини й характер її творчості: раса, оточення та момент. Під «расою» І. Тен розумів сприйняття себе із вродженими характеристиками, які людина приносить у цей світ. [23, 82].

Цветан Тодоров заявляє: *«Races, according to Taine, vary with various peoples.» Why, then, are two terms needed instead of just one? He goes on to give examples of «regulating instincts and faculties implanted in a race» that involve the Germanic, Hellenic, and Latin races — or rather Spain, England, and France, which is to say nations and not races.»* [див.: 41, 68]. Тен розділяв поняття «раси» та «нації», користуючись метафорою з явищ рослинного світу: на його думку, коріння («раса») у обох понять одне, проте коли рослина проростає та розростається, кожна стеблина розвивається по-своєму. З цього моменту, за Теном, можна говорити про поняття «нації» — раса тут представлена як наднаціональна сутність. Проте за Тодоровим, Тен брав до уваги тільки інтелектуальні чинники, адже саме вони, на його думку, впливали на людину більше, ніж раса індивіда. Хоча, за словами Тена, саме раса залишається з людиною та передається з покоління у покоління, попри зміни побутові, інтелектуальні чи політичні. Цветан Тодоров підсумовує й корегує такий підхід: *«The term «race» having already outlived its usefulness, will be replaced by the much more appropriate term «culture»; declarations of superiority and inferiority, the residue of an attachment to the universalist framework, will be set aside in favor of a glorification of difference.»* [див.: 41, 69].

Отже, за Тодоровим, у культурних студіях поняття «раси» не варто виносити на перший план, його варто замінити і/або доповнити поняттям «культури», адже змішання рас в сучасному світі призводить до того, що феномену чистої раси не залишилося. Таким чином, його праця виводить дослідників до розгляду понять «культури», «раси» та «ідентичності», як нерозривно пов'язаних між собою. До відстеження такого зв'язку та взаємодії понять варто прагнути і в науково-критичній рецепції творчості Моррісон.

Детальним дослідженням «раси» займається теорія, покликана підкреслити вплив раси на соціальний стан (Critical Race Theory). Теорія виникає в Сполучених Штатах як заперечення того факту того, що расової нерівності в США не існує. За два десятиліття, що минули після Руху за цивільні права, американські ідеологи стверджують, що питання расової

нерівності було вирішено, проте, хоч і не відкрито, «білизна» продовжує господарювати на американській землі. Людина будь-якої іншої расової приналежності відчувала цей вплив як в економічній, професійній сфері, так і в правовій системі. Енциклопедія Britannica зазначає: «*According to CRT, racial inequality emerges from the social, economic, and legal differences that white people create between «races» to maintain elite white interest in labour markets and politics and as such create the circumstances that give rise to poverty and criminality in many minority communities. Though the intellectual origins of the movement go back much further, the CRT movement officially organized itself in July 1989.*» [62].

Критична теорія раси насправді виникає раніше — в кінці 50-тих років ХХ століття серед юристів Деріка Белла (Derrick Bell), Кімберле Креншо (Kimberlé Crenshaw) та Річарда Дельгадо (Richard Delgado), який і стає головним серед засновників теорії. Кожен із названих діячів по-своєму долучився до розвитку її ідей: наприклад, Дерік Белл виступав за рівність кольорової та білої людини в цілому й вважається засновником теорії, Кімберле Креншо займається чорним фемінізмом та виступає за рівні права жінок та вводить поняття «*intersectionality*», згідно якому «*a theoretical framework for understanding how aspects of one's social and political identities (gender, race, class, sexuality, ability, etc.) might combine to create unique modes of discrimination*» [67], Річард Дельгадо присвятив вивченню питання «раси» чимало робіт. Надихнули його на створення такої теорії відомі діячі — Мартін Лютер Кінг, Малькольм Ікс, Уільям Дюбуа та інші видатні особистості, що відстоювали права кольорових у США у період Руху 1954-1968 рр. Дана теорія вплинула на ряд питань стосовно не тільки соціальної та культурної історії афроамериканців, але й представників азійсько-американської та латиноамериканської спільнот.

Отже, на прикладі піднятих проблем «раси» соціологами, культурологами та теоретиками літератури можемо стверджувати, що до цього питання

звертаються й інші представники американського суспільства, з метою захисту власних прав та прав інших в мультикультурному суспільстві.

I.2. Проблема расових стереотипів як предмет науково-критичного аналізу прози Тоні Моррісон

Відправним моментом у розгляді проблеми расових стереотипів у творчості Тоні Моррісон є те, що видатна письменниця жодним чином не мала на меті вивищити одну расу над іншою. Своїм завданням письменниця, на нашу думку, обирала розвінчання расових стереотипів у широкому спектрі їхніх проявів, адже упродовж її творчої практики проблема міжрасових взаємин у кожному проміжку часу, про який вона писала, були притаманні реаліям тогочасного життя, увиразнювали цей феномен, демонстрували його складну природу. В процесі подальшого аналізу її першого роману «The Bluest Eye» та новели «Recitatif» ця гіпотеза тільки підтверджується.

Письменниця не раз висловлювалася про проблему раси у мультикультурному американському суспільстві, у кореляції із різними чинниками, такими як історія (зокрема й особиста), культура та література.

В інтерв'ю агенції Fresh Air на тему «I Regret Everything: Toni Morrison Looks Back On Her Personal Life» [див.: 65] Тоні Моррісон розповіла про особистий досвід взаємозв'язку з питанням раси в ранньому дитинстві. Вона неодноразово згадувала про те, що в рідному місті, в школі не зустрічалася з расовими упередженнями: найперше тому, що чинником, який об'єднував її однолітків, була бідність. Тоні Моррісон згадувала: «*I lived in a little working-class town [Lorain, Ohio,] that had no black neighborhoods at all, one high school. We all played together. Everybody was either somebody from the South or an immigrant from east Europe or from Mexico. And there was one church and there were four elementary schools. We were all pretty much ... very, very poor...*» [див.: 65]. Але у власній родині Хлоя Воффорд (справжнє ім'я авторки — П.Щ.) зустріла кардинально різні погляди на проблему. Її батько ненавидів білих, тому що вони спалили його будинок, навіть не впускав білих до своєї оселі. Проте мати не звертала уваги на колір шкіри оточуючих — для неї особистість

та її цінності стояли на першому місці у комунікації із іншими [див.: 65]. Майбутня авторка вочевидь перейняла саме материнський, а отже, жіночий погляд на проблему.

Всесвітньо відомий журнал «The New York Times», публікуючи некролог Моррісон, охарактеризував проблему чорної ідентичності в її письмі наступним чином: «*Toni Morrison's work explored black identity in America — and in particular the often crushing experience of black women... But as Ms. Morrison's writing also makes clear, the past is just as strongly manifest in the bonds of family, community, and race — bonds that let culture, identity and a sense of belonging be transmitted from parents to children to grandchildren. These generational links, her work unfailingly suggests, form the only salutary chains in human experience*» [72]. Для підтвердження думки авторитетного журналу, звернімося до власне самої письменниці. Моррісон у програмному своєму есе «The Unspeakable Things Unspoken» [див.: 39] у пошуках того, як расова свідомість відтворювалася в американській прозі ще в 19 ст. спочатку звертається до білих письменників. Письменниця наводить приклад Германа Мелвілла, про якого, за словами письменниці, не можна не згадати («*impossible to keep under lock*») [див.: 39, 140]. Авторка не обмежується згадкою про команду шхуни «Пекод» з роману «Мобі Дік». Вона свідчить про зв'язок між американською свободою та американським рабством, також проводить паралель із сімейною лінією Мелвілла, тесть якого дотримувався консервативних поглядів на рабство: «[his] father-in-law, Judge Shaw, who had decided the case that made the Fugitive Slave Law» [див.: 39, 140]. Ключовим елементом у такому контексті виступає поняття «рабства», ставлення до нього різних особистостей у межах однієї родини. Розвиток цієї теми побачимо в досліджуваних нами текстах.

Тоні Моррісон між тим наголошувала у своїх інтерв'ю та виступах, що вона не просто посилається на «ставлення» письменників до раси. Предметом її художнього осмислення є щось тонше і складніше — це спосіб, яким білі письменники використовують чорних персонажів як метафори «чорноти»,

щоб підкреслити расові відмінності. Звісно, вона говорила часом і про те, що в літературі основного потоку, в мейнстрімі, часто переважало бажання поширити міф про перевагу білих та їх мужність. Деякі її характеристики звучать як афоризми — e.g. «*In this country American means white. Everybody else has to hyphenate*» [64]. Про себе й свою позицію вона говорила: «*Being a black woman writer is not a shallow place but a rich place to write from. It doesn't limit my imagination; it expands it. It's richer than being a white male writer because I know more and I've experienced more*» [див.: 64]. Однак в художній практиці письменниці рідко вдається до автобіографізму — навпаки, вона відтворює різних персонажів за віком, статтю, походженням та соціальним статусом, щоб наочно й переконливо передати еволюцію «чорних уявлень», упереджень, стереотипів.

Тоні Моррісон висловлює свою думку про «расу» та «письмо» також у власній праці «*Playing in the Dark: Whiteness and the Literary Imagination*» (1992) [36]. Згідно Моррісон, «раса» так само керує свідомістю й білих американців, проте критики навмисно маргіналізують та уникають робіт афроамериканців на цю тему, уникають, тим самим, глибинної інтерпретації цієї давньої проблеми: «*to see meaning in the thunderous, theatrical presence of black surrogacy — an informing, stabilizing and disturbing element — in the literature they do study*» [див.: 36, 13].

У афроамериканській прозі до Моррісон письменники фокусували свою увагу на чорній людині, проте й писали найперше для чорної людини. Тоні Моррісон змінює свій курс, художню перспективу, й вона, на нашу думку, свідомо працює над зламом стереотипів, апелюючи як до білих, так і до чорних. Письменниці говорить: «*The way in which artists — and the society that bred them — transferred internal conflicts to «blank darkness», to conveniently bound and violently silenced black bodies, is a major theme in American literature... Its history, its origin is permanently allied with another seductive concept: the hierarchy of race*» [див.: 36, 38]. Підсумовуючи, Тоні Моррісон визначає місце расових проблем в американському суспільстві наступним чином: «*Black*

*slavery enriched the country's creative possibilities: for in the construction of blackness and enslavement could be found not only **the not-free** but also, with the dramatic polarity created by skin color, the projection of the **not-me.***» [див.: 36, 38 — підкреслено П.Щ]. Іншими словами, хоч рабство на теренах США і мало усі негативні характеристики і наслідки, проте це явище дало поштовх новим голосам, як білим, так і чорним, змусило їх чи то прокинутися зі стану звичної нівеляції проблеми, чи порівняти себе з тією «Інакшістю», яка об'єктивно є начебто чужою для індивіда.

Отже, свідомо мета Тоні Моррісон — підняти расове питання та зламати стереотипи на задану тему. Письменниця ставить під сумнів уявлення інших про «чорноту» та хоче дізнатися, чи все залежить тільки від кольору шкіри. Прикладом творчого осмислення таких сумнівів стає новела «Речитатив» Тоні Моррісон, у якій письменниця звертається до стереотипів не стільки персонажів, скільки читача, з метою зламу інерції мислення останнього.

Власну думку про проблему раси саме в контексті історії та літератури Тоні Моррісон висловила в травні 1997 році у виступі перед випускниками університету Чикаго. Для прикладу, Тоні Моррісон охарактеризувала можливості білої дівчинки, а згодом і жінки в американському суспільстві, які можна описати «*on the house*» [68], та чорної, якій, скоріш за все, прийшлося б прийняти свою долю, якою б вона не була. За словами Моррісон Америка «*is a land where racial realm has no rules.*» [див.: 68]. Якими б намірами не керувався індивід, на все була готова відповідь — «*Jesus is looking at you*» [див.: 68]. Можемо трактувати останню цитату як настанови людині триматися, адже існує Той, хто допоможе пройти усі негаразди. Проте гарантії отримання бажаного, самореалізації не має жодний.

Т. Моррісон постійно говорила про роль раси в художній літературі та про значущість визначення її національної специфіки в Америці: «*It's difficult even to understand the literature of the country if you can't say white and you can't say black and you can't say race*» [45]. Саме тому письменниця в своєму першому, дебютному творі пише історію життя та долю чорної дівчинки. «The

Bluest Eye» відтворює жахливі наслідки расових стереотипів для чорних людей, панування над ними цінностей білої культури, що відкидає їх на узбіччя життя як прямо, так і опосередковано. Незважаючи на те, що рабство скасовано юридично, афроамериканці середини ХХ ст. не вважають себе рівними білим. Тоні Моррісон наполягає на автентичності культурної спадщини афроамериканців і закликає їх пишатися своєю чорною ідентичністю.

Власне, Тоні Моррісон у своїх творах наочно формує новий спосіб читання американської літератури і дозволяє нам побачити суворі расові істини, які містить американська реальність. Письменниця описує свій творчий процес як місце, де вона відчуває себе вільною як у творчому смислі, так і професійному, проте зазначає, що *«It is dangerous because I'm thinking up dangerous, difficult things, but it is also extremely safe for me to be in that place»* [див.: 65]. Її аргументи в художній прозі чи в есеїстиці можна назвати сміливими, глибокими і болючими.

Дослідники прози Тоні Моррісон активно та досить плідно займаються питаннями відтворення проблем раси в її творчості. Так, наприклад, Ла Вінія Делуа Дженнінгз (La Vinia Delois Jennings) розкриває цю тему в праці «Toni Morrison and the Idea of Africa», де відстежує мотиви африканського культурного спадку в художньому доробкові Т. Моррісон. Вона ще у вступі визнає це непростим завданням, визначаючи ці мотиви «мінливими», але «відкритими до ідентифікації»: *«finding the elusive but identifiable Blackness within the culture out of which Toni Morrison writes»* [33]. Критик з перших рядків свого дослідження характеризує Африку під час та після рабовласництва, але на її думку змішання народностей в Африці призвело до єднання духовних чинників як на культурному, так і на релігійному рівні, тоді як покоління, які народилися та зросли в сучасній американській державі, мають тільки частку культурної пам'яті свого справжнього походження. Дженнінгз говорить, що письменниця зверталася до змісту поняття раси за таких умов, коли й в Африці чорна культура майже знищена: *«Morrison's*

fiction exposes an African palimpsest upon which European-American culture superimposes itself» [див.: 33]. Вона зазначає, що символ «хреста всередині кола» є центральним у творчості письменниці. Згідно джерел такий знак означає «заступництво, захист, космічне єдність, долю і, вписаний в коло, верховну владу. У африканців (бушменів і готтентотів) хрест символізує божество, захист у народженні дітей.» [53]. Проте потрібно пам'ятати, що символ хреста носить багатозначний характер у будь-якій країні та на різних континентах. Критик описує становлення символу в свідомості народів Африки, на Карибах, у США та Бразилії та тлумачить значення «хреста» як «*reincarnation, renaissance and mediation of spiritual power*» [див.: 33].

Стосовно нашого дослідження доцільно зауважити, що образ хреста згадується як у новелі, так і в романі, проте наводиться з різними смисловими відтінками, як це притаманно творчій практиці Моррісон. В новелі «*Recitatif*» матір Роберти, подруги нараторки Твіли (та, що хворіє), носить величезний хрест на грудях, побожно витримує усю месу, втім це дотримання зовнішніх ознак благочестя не свідчить про її почуття терпимості стосовно іншої раси. Образи матерів обох дівчат марковані відчутною іронією.

В романі «*Блакитні-блакитні очі*» Моррісон розвивала подібний мотив символіки з гротесковими конотаціями. В цьому тексті персонажу *Soaphed Church* належить досить зловісна роль: авторка змальовує його як «*a cinnamon-eyed West Indian with lightly browned skin*», — що дає можливість сприймати його як не-білого [див.: 38, 167]. Після невдалого досвіду проповідування Черч вважає себе «*Reader, Adviser, and Interpreter of Dreams*» [див.: 38, 165] і дає благочестиві поради членам місцевої спільноти, переважно жінкам, водночас знущаючись над ними. Він ненавидить людське тіло, як грішне й брудне, і хоче доторкнутися до тіла дитини, яке вважає чистим, однак наскільки безгрішний цей намір, важко сказати. Отже, у текстах що складають об'єкт нашого аналізу, можна відстежити радше амбівалентну інтерпретацію вічного християнського символу.

Так само амбівалентно Тоні Моррісон позиціонує актуальне для афроамериканської культури питання африканського коріння. Згадана вище Ла Вінія Делуа Дженнінгз віднаходить в текстах Моррісон африканізми, зазначаючи, що письменниця змальовує персонажів, які перебувають у проміжній зоні самоідентифікації: *«on the philosophical-psychological linkages between Africans and African Americans. Her texts display surviving Africanisms in social roles, behaviors, rituals, and cosmologies embedded in what Wade W. Nobles calls African Americans' «experiential communality», the sharing of particular experiences by a particular group of people through time and space»* [див.: 33]. В цьому сенсі, афроамериканці, які були вимушено ізольовані від коріння своєї раси, її звичаїв та космологічних поглядів, у період сегрегації все ж зберігали ці відчуття на підсвідомому рівні, й це позначалося й в деяких поведінкових моделях. В практиці Моррісон згадаємо ті ритуали, які в романі «Кохана» здійснювала викуплена з рабства Бебі-Сэгз для чорної спільноти.

Варто відзначити, що тема предковичної пам'яті набуває особливої гостроти в пізній період творчості авторки. Роман «А Мерсу» (2008) [34] глибоко досліджує питання рабства та расизму. Чинник «раси» в цьому творі є для Моррісон є надзвичайно важливим, завдяки йому історія кожного персонажа розкривається по-новому. Флоренс, юна рабиня на фермі, яку віддають в якості погашення боргу новому господарю, голландцю-колоністу Ваарку, сам Ваарк, білий чоловік й водночас — самотній сирота, який створює себе в жорстких умовах раннього етапу американської мрії, його дружина Ребека, яка покинула Англію заради одруження всліпу, з чоловіком, якого раніше не бачила, Ліна, індіанка, яка єдина зі свого племені вижила після чуми... Усі ці персонажі позбавлені свого коріння, вони щосили намагаються вижити у новому та чужому для них середовищі, повному небезпеки, насильства та хвороб. Всі вони є жертвами не лише історичної несвободи колоніального світу, який не знає милосердя. Водночас вони нещасні жертви власних пристрастей, бо ніхто з них не захищений від помилок минулого та теперішнього.

В романі «God Help the Child» (Боже, збережи своє Дитя, 2015), Тоні Моррісон також змальовує результати расової дискримінації всередині однієї родини, але расові упередження в цьому тексті відступають перед особистою волею до самоідентифікації. В центрі твору — життя Лули Енн Брайдвел, яка потім називатиме себе Bride. Героїня багато чого досягла в своєму житті та створила родину, хоч в свій час власні батьки відмовилися від неї через занадто темний колір її шкіри. Дівчина робить серію помилок, проте своїм прикладом доводить матері та цілій спільноті власну особистісну цінність.

Підводячи підсумки загальної характеристики творчої свідомості авторки, доходимо висновку, що Тоні Моррісон діалектично репрезентує саме стереотипи африканського минулого в колективній свідомості афроамериканців. Часом вона навіть розвінчує їх, подаючи характеристики, які детально описують світогляд тогочасного африканця-раба з його колективною та індивідуальною пам'яттю (ритуали по колу, жреці/священники, духи, які повертаються на Землю). В статті з «The Norton Anthology of African American Literature» афроамериканський критик та письменник Генрі Луїс Гейтс (Henry Louis Gates Jr.) так охарактеризував цей аспект творчої свідомості Моррісон: *«Rooted in the history and culture of African Americans, her novels evoke a past that is scarred by the violence both of slavery and its long aftermath and redeemed by the power of love and the grace of laughter. They are philosophically speculative yet vividly imagined and written in a prose that is by turns lyrical, elusive, colloquial, and transcendent»* [The Norton Anthology of African American Literature. Eds. Henry Louis Gates, Jr., & Nellie Y. McKay. New York, NY: W.W. Norton & Co., 1997. p. 76].

Звернемося також до деяких критичних оцінок тих творів, які обрані головним об'єктом дослідження в дипломній роботі.

Спробу осмислити проблематику роману «Блакитні-блакитні очі» на всіх рівнях, включаючи стереотипи, зробив Гарольд Блум, відомий американський літературний критик, у своїй книзі «Toni Morrison's The Bluest Eye» (2007) [46, 212]. В книжці зібрані статті професорів різних університетів Америки.

Науковці розглядають теми ідентитету, расизму, кольорів у творі та навіть окремих персонажів. У своєму короткому вступі Гарольд Блум зауважив, що поміж усіх творів Тоні Моррісон, він готовий повертатися лише до «Блакитні-блакитні очі», адже цей роман, за словами критика, має всі «канонічні» характеристики західного світу.

Більш детальну спробу аналізу расових стереотипів у контексті понять «культури», «раси» та «ідентичності» здійснив Крістофер Дуглас (Christopher Douglas), професор університету Вікторії. Так, на матеріалі згаданого тексту професор будує свою статтю «What the Bluest Eye knows about them: culture, race, identity» (2006) [див.: 48]. Згідно слів Дугласа, досвід історичних подій (Рух за громадянські права — П.Щ.) породжує питання подальшого існування афроамериканського народу в тогочасних умовах: чи повинні вони прийняти домінуючу «білу» культуру як свою, чи залишатися вірними їх власним звичаям та цінностям.

Тоні Моррісон у своєму романі на перший план виводить історію чорношкірої дівчинки, яка була майже знищена своїм прагненням до стереотипів білої краси, у порівнянні з іншими афроамериканцями, які діють у відповідь на утиски білими їх культурної спадщини. Таким чином, письменниця, за словами Дугласа, робить ставку на загальнонаціональні дебати про громадянство меншин, які тривали в 1962-1970 рр., як у літературі, так і на загальнодержавному рівні. Попри відсутність прямого тематичного зв'язку з цим суспільним процесом, критик доводить свій підхід на прикладі типології жіночих персонажів роману

В романі Моррісон амбівалентним персонажем виступає Джеральдін. Свою расову приналежність до чорних вона не заперечує, проте вважає себе кращою від «негрів», від яких Джеральдін намагається відійти як у своїй поведінці, так і виховуючи власну дитину. Моррісон на цьому прикладі вдається зобразити культурну втрату. За словами Дугласа: «*Geraldine can't change her race, but she can try to change her culture, and this process is described as loss rather than a gain or transformation.*» [див.: 48, 212.]. «Чорне» не

вважається красою, а культурна спадщина знецінена. «*The reclamation of racial beauty in the sixties stirred these thoughts, made me think about the necessity for the claim*» [див.: 38, 3], напише згодом Тоні Моррісон у передмові до роману «*The Bluest Eye*».

К. Дуглас пропонує для розгляду дві парадигми групової ідентичності, які були відомі у 1940-х роках та створили антагоністичні моделі громадянства меншин. Одна модель була переважно культурною, натхненною концепцією расової рівності і поширилася серед асимільованих меншин ще в 1930-х роках. Ця модель культурної асиміляції расових меншин стала стимулом для руху за громадянські права в наступному десятилітті. Інша парадигма, хоча іноді і її поширювалася на питання культурного розвитку в своїх деклараціях, виявила, що раса є справжнім джерелом і авторизацією культурної самобутності. Це, мабуть, найкраще ілюструється опором дискурсу чорної патології, тиску асиміляції та наполегливістю в життєздатності афроамериканської культури і мистецтва. Образ Піколи виступає таким своєрідним дзеркалом проблем того часу, утисків та наслідків таких тенденцій.

Третім персонажем, який трактується К. Дугласом як опозиція до перших двох, стає Клодія, нараторка, яка ототожнює себе з африканським народом, визнає свою цінність сама і в очах оточуючих та несе чорну культурну ідентичність — зокрема у порівнянні з образами інших дітей. Вона не розуміє надмірного потягу Піколу до «білизни». Клодія усвідомлює свій дім, як частину себе, як проекцію на її навколишній світ. Вона відчуває гнів у ситуаціях пригнічення її як представниці «іншості», що говорить про її чітку позицію у такому ранньому віці.

Тож завданням Крістофера Дугласа було показати опозицію трьох різних героїнь, їх культур та ставлення до них оточення. Такий експеримент вважаємо вдалим, тому що й Тоні Моррісон часто зображала «двійників» на різних рівнях з метою найкращого висвітлення проблем її прози. Письменниця свідомо, на нашу думку, вдається в образній системі роману до відтворення

таких крайнощів. Ідеї критиків, до спостережень яких ми звернулися, свідчать про різні підходи до соціальних та расових стереотипів, але в цілому підняті ними проблеми підкреслюють важливість центрального питання нашого дослідження й допомагають структурувати його аналіз.

ВИСНОВОК ДО РОЗДІЛУ I

У зв'язку з тим, що термін «стереотип» хоч і вживається в літературознавчих дослідженнях принагідно мультикультурних текстів, але в якості центрального поняття до аналізу текстів Тоні Моррісон його активно не залучали, в теоретичному розділі дипломної роботи приділено увагу тлумаченню та формам застосування цього поняття. У підрозділі I.1 зроблено спробу простежити історичний розвиток поняття стереотип від чисто соціологічних характеристик (за У. Ліппманом) до соціально-психологічних досліджень індивідуальної та колективної психології (за Р. Базіковим) та включення його до практики гендерних студій.

У процесі нашого дослідження прози Тоні Моррісон залучаємо поняття «стереотип» на двох рівнях розгляду конфліктів творів — індивідуальному та колективному (за Р. Базіковим). В обох текстах конфлікт героїнь зі світом обумовлений стереотипами: на індивідуальному рівні людина асоціює себе як індивіда з групою «своє» та вирізняє себе з-поміж «чужого»; на колективному ж відбувається взаємодія і/або зіткнення із представниками «іншого», що впливає на формування індивідуального погляду персонажів на навколишній світ (як це відстежуємо на прикладі обох текстів) та обумовлює фатальне загострення конфліктів в романі «Блакитні-блакитні очі».

Включення поняття «стереотип» до практики гендерних студій російська дослідниця Т. Рябова обумовлює розподілом гендеру на жіночий та чоловічий, яким, на її думку, у суспільстві притаманні чисто стереотипні уявлення про роль кожного з них. Назагал такий розподіл виглядає багато в чому обмеженим, адже запропоноване ставлення до гендеру з позиції стереотипізації призводить до очікування сталих ролей поведінки у суспільстві, що не завжди можна ототожнювати зі статтю. Втім чинники гендерних стереотипів, які наводить Т. Рябова, — расова та етнічна приналежність індивіда, вік, контекст, бінарність, соціальний статус, на нашу думку, продуктивні для такого аналізу та дійсно корелюють з романом

«Блакитні-блакитні очі», що дозволяє інтерпретувати етико-філософський зміст твору, спираючись на систематику цієї дослідниці.

Для визначення змісту такого феномену як расовий стереотип спираємося на ідеї Ц.Тодорова у його праці «Раса і Расизм», де він розглядає дане поняття в діахронії його створення і як сучасне доволі складне явище. Відомий французький семіотик та структураліст Ц. Тодоров вбачає історичний зв'язок наукового концепту раси з теорією І. Тена, зупиняється на тлумаченні раси засновником культурно-історичної критики. Позиція самого Ц. Тодорова — це структурно-семіотична систематизація того, що він називає расовою доктриною, а стосовно нашої методології його систематика допомагає сформулювати принципи висвітлення того, як формується расовий стереотип. Тодоров наголошує, що такі чинники як існування рас, взаємозв'язок між фізичними і моральними характеристиками, політика, що ґрунтується на знаннях, вплив дій груп на індивіда, унікальна ієрархія цінностей, становлять класичну модель расистської доктрини, хоч і можуть існувати відокремлено. Теоретик згадував також про небезпеку некритичного ставлення до ідеології інакшості, яка в практичній площині може породжувати нетерпимість, аж до таких форм расизму як лінчування.

Серед ідей Ц. Тодорова, продуктивних для нашого дослідження, видається слушною його пропозиція в культурних студіях не виносити поняття «раси» на перший план, Дослідник надає перевагу поняттю «культури». Таким чином, його праця виводить дослідників до розгляду понять «культури», «раси» та «ідентичності», як нерозривно пов'язаних між собою. До відстеження такого зв'язку та взаємодії понять варто прагнути і в науково-критичній рецепції творчості Моррісон.

У визначенні методології аналізу текстів письменниці, обраних як об'єкт дослідження, варто звернутися до афроамериканської соціо-філософської думки. В підрозділі І.1 враховуємо досвід «критичної теорії раси» (Critical Race Theory), яка розвивалася в США в 1950-70-х рр. та покликана підкреслити важливість впливу раси на соціальний стан індивіда в цілому. Однак світогляд

Т. Моррісон був вельми самобутнім, її творча позиція ангажованої проблемами раси авторки, — досить самодостатня. Це обумовило наше звернення в підрозділі I.2 до характеристики етико-естетичних підходів до ключових питань дослідження самої Тоні Моррісон та деяких її дослідників .

Т. Моррісон у своїх працях обирає стратегію розвінчання расових стереотипів, не вивищуючи однієї раси на іншою, проте правдиво зображуючи реалії тогочасного життя, які ще більш увиразнюють феномен поняття расовий стереотип та демонструють його складну природу та структуру. Письменниця досліджує феномен у кореляції із важливими, на її думку, чинниками, що беззаперечно впливають на мислення та світобачення людини. Такими чинниками виступають культура, історія та література.

Вивчення автобіографічних свідчень Т. Моррісон доводить, що письменниця ще в дитинстві на власному досвіді переконалася, що не лише раса є найважливішим критерієм розвитку людства, але й соціальні умови, в яких триває цей процес. Її батьки власним прикладом демонстрували бінарність мислення людей у межах однієї раси.

Відстежуючи розвиток ідей авторки в її есеїстиці, доходимо висновку, що світоглядній позиції Моррісон теж притаманна певна бінарність. У знаменитому есе «The Unspeakable Things Unspoken» письменниця звертається до інших джерел, а саме до творчості білих письменників, для більш детального дослідження питання «раси» та «рабства» у їх літературному доробкові: зокрема, наводить як приклад Г. Мелвілла, який був свідком розмежування поглядів на рабство в межах своєї родини), однак сам письменник на прикладі команди корабля «Пекод» показав пряму залежність концепції американської свободи від того як Америка потрактовуватиме проблему рабства..

Тоні Моррісон наголошувала у своїх інтерв'ю та виступах, що вона не просто посилається на «ставлення» письменників до раси. Якщо автори білого мейнстріму й об'єктивно представляли афроамериканців, вони здебільшого створювали цей образ для білого читача. Моррісон наголошувала, що

афроамериканські автори писали, звертаючись до чорної людини. Тоні Моррісон змінює художню перспективу, й вона, на нашу думку, свідомо працює над зломом стереотипів, апелюючи як до білих, так і до чорних. В проаналізованому нами есе «Playing in the Dark: Whiteness and the Literary Imagination» (1992) [див.: 36], так само як в тексті виступу Моррісон перед випускниками університету Чикаго 1997 р. «Race and Literature» [див.: 68] авторка пропонує новий спосіб сприйняття американської ідентичності із урахуванням усіх культурних та національних трагедій.

Світоглядна та творча позиція Т. Моррісон стосовно раси, культури та ідентичності знаходиться у фокусі уваги й сучасних наукових студій її доробку. В теоретичному розділі проаналізовано праці та ідеї низки сучасних американських науковців — відомого історика літератури Г. Блума, афроамериканського критика та письменника Генрі Луїса Гейтса, дослідниці африканського міфологічного спадку в прозі Моррісон Ла Вінья Делуа Дженінгз. У кожній з праць віднаходимо спостереження, принципово важливі для центральної проблеми дослідження — расових стереотипів. Деякі з них прокоментовано стислим відсиланням до художніх текстів, які ми аналізуємо. Особливо конструктивним видається підхід до роману «Блакитні-блакитні очі» Крістофера Дугласа, до якого апелюватимемо і в аналітичному розділі роботи.

В цілому ж, дослідження еволюції поняття «стереотип» (І.1) та контекстний аналіз поглядів Т.Моррісон на взаємодію понять раси, культури та ідентичності, як і їх оцінка сучасною американською літературно-критичною думкою (І.2) допомагають сформуувати методологію аналізу обраних творів Т. Моррісон в наступних розділах дипломної роботи.

РОЗДІЛ II. БІНАРНІСТЬ СПРИЙНЯТТЯ «ІНАКШОСТІ» В РОМАНІ ТОНІ МОРРИСОН «БЛАКИТНІ-БЛАКТИНІ ОЧІ»

II.1 Розмаскування стереотипів краси та білизни в романі

Перший прозовий твір письменниці — це невеликий роман «The Bluest Eye», що оповідає про трагічну долю юної афроамериканки, яка з дитинства мріяла про зміну свого кольору очей на блакитний. Перед читачем постає історія про дівчинку, яка відчуває себе гидкою і негарною та благає Бога подарувати їй блакитні очі, які б зробили її схожою до білих красунь, й тим змінити ставлення оточуючих до неї як представниці іншої раси та допомогти завоювати своє місце серед інших людей.

Однак перша книга Тоні Моррісон не викликала загального схвалення читачів і критиків, письменниця отримує як позитивні, так і негативні відгуки на свою роботу, в якій багато в чому були сформовані основні мотиви її творчості. Її роман визнають суперечливим, й він потрапляє до так званого «the ALA's list of most challenged books»: Місія ALA (The American Library Association) полягає в тому, щоб забезпечити першість у розвитку та вдосконаленні бібліотечних та інформаційних послуг, з метою покращення навчання та надання доступу до інформації для всіх [60].

Урівноважило цю двозначну як для дебютного роману ситуацію те, що в 1970 році на початку листопада рецензія на роман письменниці виходить у впливовій газеті The New York Times під назвою «*Pecola Breedlove, a young black on the Bluest Eye*», у якій висвітлюються як переваги, так і недоліки роману, але як підсумок, автор відгуку стверджував: «*There are many novelists willing to report the ugliness of the world as ugly. The writer who can reveal the beauty and the hope beneath the surface is a writer to seek out and to encourage*» [40].

Тож з часом «Блакитні-Блакитні очі» стає однією із найголовніших книжок програми для школярів завдяки здатності Тоні Моррісон допомагати своїм читачам зважати на суворі істини світу та шляхи сприйняття реальності.

Поодинокі прецеденти опозиції ще траплялися — наприклад, у 1999 році у школі Бейкер, штату Орегон, роман заборонили після скарг батьків через занадто сексуальний та відвертий сюжет.

Менше з тим, з часом критична й читацька реакція на цей текст змінювалась на кращу. Пригадаймо в цьому контексті й виступ Гарольда Блума та його критичну інтерпретацією творчості Т. Моррісон під назвою «Toni Morrison's The Bluest Eye» [див.: 46], де досліджується провідні мотиви роману (краса, гидливість), потреба зміни сприйняття афроамериканської дівчинки-підлітка як уособлення травматичного досвіду усього народу та потреба перегляду ролі жінки у суспільстві. Отже, літературний критик робить досить успішну спробу довести канонічність досліджуваного нами роману.

Тоні Моррісон, працюючи над кожним зі своїх текстів, піднімала складні й гострі теми соціального та політичного характеру, такі як расизм, інцест, мотив дому та бездомності, віднаходження місця в «своєму» суспільстві, виживання (у «своєму» та «чужому» суспільстві), пошук своєї ідентичності, почуття любові, роль пам'яті у серцях народу, народження ненависті і загадки відносин: між чоловіками і жінками, батьками і дітьми, між живими і мертвими, проблеми материнства. Сміливо можна стверджувати, що твори письменниці звернені до читачів обох рас — європеоїдної та негроїдної. У статті Томаса Фіка та Еви Гоулд «Authority, literacy and modernism» автори стверджують: «*Teachers can begin to examine Morrison's interest in authority by making students aware of their responses to the book. Both black and white students find it powerfully affecting. But black students notice right away what white one generally not: that the novel concerns the internalization of white standards within the black community (the culture within the culture)*» [32, 61]. Ця оцінка не тільки підтримує значущість роману, зокрема й для юнацької аудиторії — американські критики акцентують майстерність Моррісон у розкритті внутрішніх стереотипів, нав'язаних свідомості темношкірих домінуючою культурою.

Типи людських стосунків, які Тоні Моррісон зображує у своїх творах, на нашу думку, можна представити як систему опозицій:

1. Людина vs Людина;
2. Людина vs Група людей;
3. Людина vs Община/спільнота (Community);
4. Людина vs Зовнішній світ. [Категоризація наша — П.Щ.].

Саме в таких опозиціях існують герої Моррісон. Кожен з них робить спробу осягнути буття свого існування, проте є закутим в ті упередження, в яких вони народилися. Афроамериканський письменник і критик Ральф Еллісон стверджував: «*When I discover who I am, I'll be free*» [30], Моррісон поділяє думку свого попередника про необхідність самоідентифікації як запоруки духовного звільнення. В романах Моррісон мова йде не тільки про расові конфлікти та складності життя, але й про глибинний зміст відносин між людьми та досвід афроамериканського народу загалом.

Потрібно зазначити, що тема несвободи, як і тема рабства та його наслідків все ж залишаються провідними у творчості письменниці. Однак рабство як явище психологічне займає її більше, ніж як явище соціальне. На меті Тоні Моррісон має показати справжнє життя тогочасної особистості та наслідки впливу на нього стереотипно налаштованої спільноти, оточення індивіда.

Творчість письменниці нерідко визначають як «магічний реалізм», який розглядається як радикальна форма модернізму, у якому поєднуються елементи реального й фантастичного, побутового та міфічного, дійсного, натуралістичного та уявного, таємничого, варварського й цивілізаційного, чуттєвого і раціонального. Такою її вважають через особливу стилістику, активне залучення фольклору африканського народу та звернення до міфологічного первня пам'яті. Характерною особливістю творчої манери авторки є те, що сполучення двох пластів служить для об'єктивізації реальності, як її сприймала Тоні Моррісон. Елементи магічного реалізму притаманні індивідуальному стилю письменниці, але не домінують — кожен

стильовий пласт доповнює інший. Це стосується і роману, який ми розглядаємо.

Афроамериканські письменники до Моррісон, намагалися своєю творчістю закликати темношкіру людину до визнання своїх прав як громадян Америки (У. Дюбуа), інші наполягали на інтеграції та тісній співпраці білого і кольорового населення Сполучених Штатів мирним шляхом (Б. Вашингтон). У сприйнятті Букера Вашингтона, наприклад, мова завжди йшла про балансування між двома світами, американським та африканським. Перші представники афроамериканської літератури, починаючи від Ф. Дугласа, зверталися до таких жанрів, як автобіографія та мемуари. Ця традиція зберігалася навіть у текстах новітнього часу: колізії суспільного рівня — зокрема дотичні до питання расових стереотипів, — автори відтворювали здебільшого як історії індивідуального досвіду, зазвичай, обумовленого протистоянням верховенству домінуючої раси.

Мета ж Т. Моррісон полягає в іншому. Вона заявляє про існування двох рас та їх відмінність одна від одної. Вона відтворює різноманітні ситуації життя темношкірої людини за допомогою так само різноманітних художніх засобів і текстуальних форм, а здебільшого головними героями її текстів є жінки та діти. Жіноча постать (дівчинка, молода дівчина або жінка середнього чи похилого віку) у творчості письменниці посідає особливе місце, адже Тоні Моррісон виводить жіночі образи вже на інший рівень та наполягає на їх важливості. Жінки афроамериканського народу наче б то заявляють: *«I'm poor, Black, I may even be ugly, but dear God, I'm here! I'm here!»* [47].

За словами М. Зав'ялової, російської перекладачки, яка відома перекладами Тоні Моррісон («Джаз») та Еліс Уокер («Цвет пурпурный»), жіноча афроамериканська література обирає провідною постаттю жінку (у будь-якій віковій категорії), щоб зосередитися на її гірких, часто згубних відносинах з чоловіками, а також на таких же маргінальних відносинах з фалоцентричним суспільством [див.: 13].

У 70-х роках ХХ століття афроамериканська література ставить за мету зміну негативного «обличчя» кольорового суспільства, який створювався письменниками інших рас. Афроамериканці намагалися впровадити позитивний образ свого народу, що передбачало злам упереджень. Як уже ми зазначали, наявність стереотипів завжди буде характерною особливістю повсякденного життя індивіда та здебільшого упередження зумовлені такими чинниками, як релігія, раса, національність, вік тощо. Досить пригадати У. Ліппмана та його працю «Public Opinion», де він наголошував, що роль стереотипів у розрізненні «свого» і «чужого» та пізнанні навколишнього світу є значною [21].

Журнал «Forbes» називає Тоні Моррісон «літературним голосом афроамериканців» та уточнює: *«В кожній своїй книзі Тоні Моррісон показувала недосконалість суспільного устрою з позиції вразливих, понівечених темношкірих жінок, які стали жертвами історії, і робила це психологічно достовірно і неймовірно талановито. Там, де в іншого вийшла б сльозогінна історична мелодрама, у Моррісон — справжня література.»* (переклад наш - П.Щ.) [17]. Авторка статі влучно охарактеризувала загальні проблеми, втілені в творчому доробку Моррісон. Відстежуючи актуальні для нашого дослідження проблеми расових стереотипів як чинників духовної кризи героїв та героїнь Т. Моррісон, вважаємо особливо цінним в цьому судженні вивіщення жінки до рівності з чоловіками, злам стереотипного уявлення про її почуття та надання рівності переживанням обох статей.

Власне вже в творі «Блакитні-блакитні очі» письменниця ставила для себе завдання відобразити психічне та соціальне життя афроамериканських жінок і чоловіків, висвітлюючи травму рабства, його соціальні та психологічні наслідки.

Тоні Моррісон ще у першому виданні роману «Блакитні-блакитні очі», а згодом у відносно недавньому інтерв'ю каналу ВВС, зазначала, що у шкільні роки вона знала «справжню Піколу», яка мала ті ж бажання, що і головна героїня роману. Для Тоні Моррісон факт неприйняття себе як частини свого

суспільства виявився дивним ще в минулому, й думка про це її не полишала. Цей досвід наштовхнув її на роздуми щодо того, чому молоді дівчата з дитинства прагнуть таких радикальних змін у своїй зовнішності. Пошук відповідей на складні питання й призвели згодом до створення роману «Блакитні-блакитні очі». Про це письменниця говорить в документальному фільмі «Toni Morrison Remembers» [див.: 71], де заявляє, що одним прикладом однієї дівчинка вона зображає усю афроамериканську спільноту того часу, утопічність їх мислення та буття. Моррісон ставить на меті писати Нове, вона звертається до інших письменників, представників афроамериканської спільноти, проте не віднаходить «свіжого погляду». Згідно власних слів Т. Моррісон, її турбувало таке: «*Most of what was being published by black men who were very powerful was aggressive revolutionary fiction ... had a very positive racially uplifting rhetoric to go with it*» [74]. Усі названі чинники формування задуму твору як мінімум, свідчать про власний інтерес авторки до розвитку та розкриття проблеми, а також про намір привернути увагу читачів до теми, яка є досі актуальною. Тоні Моррісон говорила, що не могла збагнути «*how something as grotesque as the demonisation of an entire race could take root inside the most delicate member of society: a child; the most vulnerable member: a female*» [44].

На початку роману читачеві відкривається ідеальна картина дому, в якому проживає так само ідеальна сім'я («*Here is the house. It is green and white. It has a red door. It is very pretty. Here is the family. Mother, Father, Dick, and Jane live in the green-and-white house. They are very happy.*» [див.: 38, 3]) та протиставленням до цієї картини виступає інша характеристика («*Here is the house it is green and white it has a red door it is very pretty here is the family mother father dick and jane live in the green and white house they are very happy*») [див.: 38, 4]. Така графічна форма написання Тоні Моррісон звісно є умисним прийомом, який письменниця використовує для змалювання опозицій. Це імітація та протиставлення реальності та фантазії. Так уже на початку твору стає

зрозумілим, що Моррісон «гратиметься» опозиціями, створюватиме контрасти, які здебільшого будуть оприявлені у темі сім'ї.

Зауважимо, що для початкових вставок письменниця використовує реальну історію, яка називається «Dick and Jane». Це серія книжок, які написані Зерною Шарп, письменницею та редакторкою цих книжок про «Dick and Jane» [75] для початкової школи, розрахована на дітей, які вчаться читати. Загалом історія цих дітей була популярна у 40 р. ХХ ст., — кілька поколінь чули про Діка та Джейн із самого дитинства. Тому, по-перше, маємо прямий натяк на те, що оповідь буде структурована на основі дитячого сприйняття, а по-друге, завдяки такій освітній системі домінуюча культура білих проявляє свою владу у пригніченні чорношкірих. Тоні Моррісон використовує «Dick and Jane» як пролог до початкових розділів, повторює його декілька раз, і кожного разу тексти прологу відрізняються один від одного.

Про механізми впливу на свідомість юних читачів такого стереотипу дитячої літератури свідчить експеримент «A girl like me» [59], у якому брала участь 21 чорна дитина. За результатами дослідження, 15 із 21 обирало білу ляльку, а не ту, що з темної шкіри. Вибір не був спонтанний чи суб'єктивний: адже на відео діти обговорюють переваги «білих чинників» зовнішності над чорними, — йдеться не лише про пряме волосся, яке не потрібно вирівнювати, чи колір шкіри, а саме про те, що чим світліший колір шкіри, тим більше пощастило дитині. В ресурсах Інтернету існує навіть розроблений урок для американської школи «Exposing the «Master Narrative»: Teaching Toni Morrison's The Bluest Eye» [31], у якому обговорюється тема расової ідентичності та досліджується погляд на неї темношкірого середовища.

Тоні Моррісон ділить роман на чотири частини, називаючи їх «Осінь», «Зима», «Весна», «Літо». Образ природного циклу не випадково змінений: імплікований таким чином, він драматизує неприродний плин романного часу, й це, назагал, акцентує мотив спотворення істини в людському суспільстві. Така система за Моррісон, проблематизує можливість нормального розвитку подій, за яким в природі та суспільстві усе закономірно росте та розвивається.

За Гарольдом Блумом, письменниця вдається до такого прийому, щоб створити пародію на народження та зростання [див.: 46, 20].

Письменниця й вибором часових параметрів, як і раніше згаданою паралеллю між умовною, книжною ідилією життя Діка та Джейн та реаліями містечка, в якому зростають юні героїні, свідчить про аномалії, про спотворення природного порядку. Сприйняття читачів спрямовується таким чином від особистої історії маленької афроамериканки Піколи Брідлав до роздумів про ціле суспільство.

Основним мотивом твору є загублене життя дитини, представлене крізь призму історії життя її батьків. Мотив зречення природного та справжнього створює напругу в конфлікті та демонструє взаємозалежність подій у житті кожного з героїв. Так, на нашу думку, попри багатоплановість оповіді авторка досягає цілісності наративу. Письменниця виявляє усі чинники, — як ті, що впливають деструктивно на суспільне життя громади, так і ті, що перешкоджають формуванню власного життєвого вибору головних персонажів.

Таким чином, письменниця задає в романі особливий код морального змісту, її історія адресована як темношкірим, так і білим. З одного боку, текст апелює до темношкірих, особливо до тих, хто занурений в ідеологію білих, заохочує їх прокинутися й усвідомити цінність своєї культури, спадщини та мови в захисті своєї чорної ідентичності. З іншого боку, білошкірим потрібно визнати існування «іншості» та усвідомити переваги чорної культури в американському полікультурному суспільстві.

Головними героями твору виступають нараторка Клодія Мактір та її сестра Фріда, Пікола Брідлав, історія якої — в основі оповіді, та її батьки, Чоллі та Полін Брідлав. Кожен із героїв, (можливо, крім сестри нараторки Фріди) відіграє важливу роль у з'ясування обставин та формуванні погляду на життя Піколи, адже кожна колізія інших життів дотична до того трагічного фіналу, що маємо у творі.

Пікола — протагоністка роману, темношкіра дівчина одинадцяти років, яка відчуває гніт з боку оточуючих і тяжко сприймає прояви ненависті, гидливості та відчуженості, звернені до неї. Дівчинка щиро вірить, що єдине, що може покращити її становище у суспільстві — це блакитні очі. У творі вона постає замкнутою дитиною, яка переживає нелюбов та зневагу матері до власної сім'ї та дітей. Їй довелося пережити згвалтування рідним батьком, як перверсивний вияв почуття його любові до неї. Єдині, хто виступає у ролі її друзів, — це сім'я Мактір, яка приймає на деякий час до себе Піколу після пожежі її власного дому. Історію героїні читач дізнається з вуст дев'ятирічної Клодії та авторських відступів до минулого батьків Піколи, якими авторка пояснює їх вчинки та долі у локальному часі дії твору. Зрештою, трагедія Піколи виявляється не тільки в спробі взяти на себе атрибут іншої культури, а у відреченні від власної ідентичності.

Як уже зазначалося, питання краси в романі Тоні Моррісон вважає одним із найболючіших. Пошук істини стосовно того, що є краса, виступає наскрізним мотивом роману. Це перша проблема, на яку читач звертає увагу вже в назві роману «The Bluest Eye»: не просто блакитні очі, а «найблакитніші», або блакитні-блакитні, як пропонує перекладати назву український науковець та талановитий перекладач Т. Гаврилів [див.: 8].

Усі герої твору мислять категоріями краси. Темношкірі персонажі роману навчені вірити, що білий колір шкіри — це найвищий ідеал. Герої постійно піддаються впливу «білизни», — її пропонують у фільмах, книгах, цукерках, журналах, іграшках і рекламних оголошеннях. Тож першу опозицію в контексті твору можна засновувати на поняттях «Краса та Гидливість» та пов'язати її з питанням «Інакшості» — його сприйнятті або відторгненні.

На початку роману Пікола і Фріда захоплюються красою Ширлі Темпл, акторки кіно, найбільш відомою своїми образами дітей. Звісно, дівчата виховуються у різних умовах. Фріда й Клодія мають власну родину, живуть удома, але до них ніхто не прислухається, адже вони ще діти; Пікола ж не має ані адекватної сім'ї, ні виховання. Згадаймо в цьому контексті ще Морін

дівчинку із заможної сім'ї, яка на деякий момент уподобала Піколу та намагається навіть спілкуватися з нею на шляху зі школи додому, напевне через жаль до неї. Тим не менш, усі дівчата виховуються в умовах пріоритету «білизни» та її бездоганності.

Так само вивищується краса білих у світі дорослих, зокрема й у спілкуванні між расами. Коли продавець солодошів містер Генрі звертається до темношкірих Фріди та Клодії, він не називає їх імен, а в якості компліменту використовує імена білих акторок, які на той час вважалися чи не найвродливішими: *«Hello there. You must be Greta Garbo, and you must be Ginger Rogers»* [див.: 38, 75]. Ці акторки вважалися одними із найвизначніших свого часу, отримали престижну премію «Оскар» (кожна у свій час) та були відзначені Інститутом кіно за «важливий вклад у кіноіндустрію».

Навіть у побутовому мовленні та комунікації жителів містечка відбувається знецінення чорної ідентичності та особистості її носіїв. Як результат, реакція дівчат показує, що їм надзвичайно приємне таке порівняння (*«We giggled. Even my father was startled into a smile.»*) [див.: 38, 75].

Дивлячись на цю ситуацію з позиції Клодії та Фріди, читач розуміє, що така форма порівняння з «Іншими» сприймається дівчатами як комплімент. Проте реакція батька (*«father was startled into a smile»* [див.: 38, 75]) дає зрозуміти, що не всі вбачають у собі меншевартість, а, навпаки, сприймають себе як частину свого народу. Так, Тоні Моррісон вживає поняття «startle», що згідно Кембріджського словника означає *«to do something unexpected that surprises and sometimes worries a person or animal»* [56], тобто, батько Клодії здригнувся і вимушено посміхнувся, що говорить про те, що звертання до його дочок іншими іменами було для нього несподіванкою — та чи приємною...

Опозиції, якими оперує Моррісон, пов'язані у даному випадку із другорядними героями оповіді, але дівчата Мактір та їх батько виступають уособленням різних голосів, які формують образ Піколи у романі. Така стратегія різноголосся використовується письменницею, щоб підкреслити на різних рівнях оповіді, як діють нав'язані чорним стандарти білої краси. Сестри

піддаються їх впливу, батько навряд чи особливо задумується над жіночими примхами. Утім місіс Мактір, мати Клодії та Фріди, демонструє тверду впевненість у собі як особистості, яка живе у структурованому суспільстві та керується його правилами. Вона любить своїх дівчат, піклується про них, про що й говорить й оповідачка у романі, проте кожна з дівчат побоюється її, адже розуміють, що скарги від інших дітей, особливо їх сусідки (білої дівчинки), можуть призвести до їх покарання. Як уже зазначалося вище, місіс Мактір вимушена приймати ролі обох статей — бути матір'ю та виховувати своїх дітей (Клодію та Фріду), а також виконувати чоловічі обов'язки для підтримки сімейного духу й порядку в родині.

Зв'язки Піколи з оточенням — однолітки це чи дорослі — непевні, нетривкі, відносні. Гидливість і відчуження до неї в них переважають. Та Моррісон змальовує й інше середовище, де героїня відчувається природно. «Інші» голоси — це трійця місцевих повій China, Poland, Miss Marie. Жіноча частина містечка налаштована проти цих жінок, адже вони пропащі — *«are ruined»* [див.: 38, 101]. Особливістю стилю Тоні Моррісон є імена, які вона обирає для цих героїнь — China, Poland, Miss Marie (відома ще як Maginot Line) є уособленням їхньої відчуженості. Троє жінок — невід'ємна частка реальності 1940-х років — мають імена-маски (*China — Азія, Poland — східна частина Європи, Maginot Line — французька реалія, має позначення Заходу*). які підкреслюють не так екзотичність тих, хто їх носить, як свідоме позначення їх чужості оточенню. Між тим, вони чи не єдині в романі, за словами оповідачки, хто не зневажає Піколу, саме тому дівчинка ходить до них, виконує їхні доручення, слухає та спілкується з ними. Без дидактичних коментарів та мотивації, адресуючи в історії Піколи цей короткий епізод прихистку серед добросердих повій радше дорослому читачеві, Т. Моррісон проектує таким чином один із шляхів, який міг чекати бідолашну Піколу в майбутньому.

Унаочнення наслідків міфологізації білизни в спільноті відбувається й в лінії персонажа Мильноголовий Черч (Soaphed Church), який є уособленням

зла. Черч, як і його пращури, зловживає силою, яку він набув завдяки своїй відносній, але білизні, використовує беззахисних людей, здебільшого жінок та дітей, у власних цілях. «*A cinnamon-eyed West Indian with lightly browned skin.*» [див.: 38, 167], який називає себе мізантропом, поділяє впевненість його сім'ї у вищості білизни, однак трансформує свою інакшість у виправдання власної педофілії. Черч виховувався у суворій родині, згодом його покинула жінка через декілька місяців після одруження. Подібно до того, як Пікола пов'язує білизна з чистотою і красою, Мильноголовий Черч пов'язує білизна з чистотою і невинністю дітей. Не випадково, коли він говорить про дівчаток, до яких він приставав у минулому, він посилається на їх «*white laughter*» [див.: 38, 181]. Проте навіть у нього при комунікації із Піколою виникає почуття жалю до героїні: «*A little black girl who wanted to rise up out of the pit of her blackness and see the world with blue eyes.*» [див.: 38, 174]. У своєму листі до Господа, самозваний «пророк» питає Його: «*Not according to my just deserts, but according to my mercy, the little black girl that came a-looning at me today. Tell me, Lord, how could you leave a lass so long so lone that she could find her way to me? How could you? I weep for you, Lord. And it is because I weep for You that I had to do your work for You*» [див.: 38, 180].

Колізія Мильноголового Черча в першому романі Моррісон напрочуд суперечлива. Він виглядає найбільш релігійним персонажем, принаймні вважає себе таким, та насправді він один з найбільш аморальних і непривабливих. Він не лише визнає факт свого збочення, ба більше — пишається ним. Він дурить жінок, користуючись їх слабкостями та обіцяючи вирішити всі їх проблеми. Зазвичай, відповідальність за трагедію дитини покладають на батьків, й Полін і Чоллі Брідлав не є виключенням. Утім провина подружжя — частково, через співчутливе ставлення оповідачки — постає перед читачем такою, що заслуговує на жалість і спокуту. Образ жалюгідного Черча на таку реакцію читача розраховувати не може.

Расові стереотипи в питаннях краси Моррісон досить виразно відтворює в характеристиці батьків Піколи. Мати Піколи провела свої молоді роки в

кіно, захоплюючись білими актрисами, бажаючи отримати завдяки ілюзіям кінофільмів доступ до того прекрасного світу, якого в неї не було, світу сповненого любові, поваги та бездоганності.

Зустріч із Чоллі, майбутнім її чоловіком, нав'язана гендерними стереотипами її часу та середовища. В них поєдналися голлівудські стандарти романтичних стосунків та той міф брутальної маскуліності, який побутував у середовищі провінційних чорних спільнот.

Місіс Брідлав — це доросла дитина, яка мріяла про палкі, постійні любовні стосунки. Вони зустрічаються з Чоллі в найжаркіший день, й за її словами, вона була вдячна, що зустріла його, але не здивована. Про зустріч із майбутнім своїм чоловіком Полін згадувала: «*He came, strutting right out of a Kentucky sun on the hottest day of the year. He came big, he came strong, he came with yellow eyes, flaring nostrils, and he came with his own music*» [див.: 38, 114]. Проте її мрії руйнує реальність. Тому Полін шукатиме порятунку у сім'ї білих, де її потребують та навіть по-своєму люблять, на противагу власній родині.

Чоллі — батько Піколи та чоловік місіс Брідлав, не мав дитинства та батьків. Він відірваний від суспільства і покинутий ним. Від народження батько, а згодом і мати, й вихователька залишають Чоллі, а рідний батько, віднайдений хлопцем з плином часу, не визнає його. Про любов до цієї дитини мови не було, сенс життя Чоллі — тільки виживання та адаптування до дорослого життя. У підлітковому віці він зазнав зневаги й образ від дорослих білих чоловіків під час свого першого сексуального контакту й саме у той час усвідомив свою безпорадність. Зрештою, чоловік спочатку намагається ствердитися за рахунок кохання до Полін Брідлав, потім шукає розради в алкоголі, а згодом — доходить до згвалтування власної дитини, мотивуючи це проявом його чистої любові, адже Пікола настільки негарна, що її навряд чи хто полюбить...

Цю сцену Тоні Моррісон змальовує, щоб показати, що насилля, за словами письменниці, це спотворення дійсності. Біль у цьому романі, згідно

Моррісон, це результат патології, породженої неможливістю висловити свою любов адекватним шляхом [див.: 12].

Навіть прізвища Полін та Чоллі — Брідлав (Breedlove) — тлумачимо двоїсто: як «викликати/дарувати кохання (to breed love)» та як «змішане кохання». Їх прізвище є іронічним не тільки через руйнівний спосіб, яким подружжя демонструє любов один до одного, але й тому, що така поведінка проявляє їх ненависть до самих себе. Чоллі вміє виражати свою любов тільки через секс, і він не знає іншої своєї цінності. Моррісон у цьому образі вже в першому творі досліджує способи об'єктивізації тих чорношкірих чоловіків в суспільстві, які одержимі своєю сексуальністю. Згодом можемо побачити ці риси в образі магічного коваля в романі «Милосердя», в деяких інших творах авторки.

Полін же не в змозі висловити материнську любов до своєї дочки через низку чинників. По-перше, з наративу матері Піколи читач дізнається, що як тільки дівчинка народилася, матір відразу помічає відсутність краси у доньки: Полін Брідлав вочевидь розчарована, що її дитина не гарна, на відміну від чарівних образів немовлят на екрані. Можна сприймати її психологічний синдром і як своєрідний вияв травми колективної пам'яті. З історії афроамериканців часів рабовласництва відомо, що до пологів чорношкірих жінок власники ставилися як до фізіологічного акту, як біологічної репродукції собі подібних. Моррісон в цьому романі акцентує увагу на расових упередженнях білих, які не відступають з плином часу: пригадаємо сцену, в якій лікар уводить студентів-медиків у залу, щоб спостерігати за Полін під час пологів, і порівняє її працю з працею коней — «*When he got to me he said now these here women you don't have any trouble with. They deliver right away and with no pain. Just like horses.*» [див.: 38, 125].

До того ж, батьки Піколи в дитинстві були близькими з народною культурою, але з переїздом на Північ втрачають здатність використовувати її коди для власної духовної підтримки, що також зумовлює їх духовну деградацію й аутсайдерство їхніх дітей.

Зв'язок між красою і білизою виводить ідею краси за межі тіла, стає символом цінності індивіда. Багато персонажів роману вважають, що їх краса (або її відсутність) визначає їх особистісну цінність (або її відсутність) в суспільстві чи сім'ї.

Спираючись на власні уявлення про красу, кожен із героїв роману встановлює своє поняття почуття гідності. У свою чергу, краса і потворність стають внутрішніми умовами, які руйнівним чином впливає на життя героїв роману. Клодія припускає, що сім'я Брідлав живе в бідності, тому що вони вважають себе потворними, а Пікола вірить, що заслуговує жорстокого поводження і зневаги, які вона відчуває вдома, через своє неподобство, тому кожний використовує замітники, які б допомогли їм бути прийнятими у суспільстві чи позбутися відчуття меншевартості. Місіс Брідлав заміняє власну родину на білу, у якій її поважають та дослухаються до неї. Чоллі обирає алкоголь, як спасіння від реальності, а Пікола мріє про найблакитніші очі.

Це бажання дівчинки настільки сильне, що вона навіть, за словами Клодії, намагається пити здебільшого із чашки із зображенням Ширлі Темпл, ніби намагаючись заковтнути «білизою» у себе (*«We knew that [Pecola] was fond of the Shirley Temple cup and took every opportunity to drink milk out of it just to handle and see sweet Shirley's face»* [див.: 38, 16]).

Крім краси як білизни, чинником, яким керуються персонажі Моррісон, є сила (power). Пікола її не має, над нею знущаються у школі хлопці та не звертають уваги люди, вони навіть не дивляться їй у вічі, вбачаючи у ній, на думку Піколи, повну відсутність краси. Тому ця сила змушує Піколу вірити, що володіння блакитними очима, ознака білої людини та її краси, приналежності до «великого» світу, дозволить їй подолати бідність, змінити своє становище та ставлення до неї оточуючого середовища. Мірою того, як її життя стає все більш жорстоким, одержимість блакитними очима призводить її до божевілля, й унаслідок цього безумства вона вірить, що у неї насправді є блакитні очі.

«What? What will we talk about?

Why, your eyes.

Oh, yes. My eyes. My blue eyes. Let me look again.

See how pretty they are.

Yes. They get prettier each time I look at them.

They are the prettiest I've ever seen.

Really?

Oh, yes.

Prettier than the sky?

Oh, yes. Much prettier than the sky.

Prettier than Alice-and-Jerry Storybook eyes?

Oh, yes. Much prettier than Alice-and-Jerry Storybookeyes.

And prettier than Joanna's?

Oh, yes. And bluer too.» [див.: 38, 201].

Краса сама по собі не є руйнівною силою, але коли відбувається присвоєння чужих ознак і життєвого досвіду, життя людини чи дитини стає небезпечним для неї ж самої.

II.2. Мотиви дому та бездомності в романі «Блакитні-блакитні очі»

Визначаючи наступну опозиційну складову в структурі твору, — дім та бездомність — потрібно сказати декілька слів про нараторку.

Клодія Мактір — відвертий наратор, який висловлює свої думки у дещо вільній та жорсткій манері (це характерно для оповіді Тоні Моррісон у більшості її творів). Для дев'ятирічної дівчинки Клодія мислить настільки незалежно, що попри витриману Моррісон дитячу безпосередність її мовлення, може виникнути думка, що історію Піколи вона розповідає вже дорослою. Менше з тим, саме вона являє собою образ, який розкриває проблематику сім'ї та дому, висловлює свої думки та погляди на красу (або її відсутність) та торкається теми расизму. Вона виступає наратором, який, подекуди має дитячий погляд на життя, але в той же час утверджує позицію

щодо своєї раси, говорячи: «*Guileless and without vanity, we were still in love with ourselves then. We felt comfortable in our skin...*» [див.: 38, 74].

Клодія відкрито виражає своє ставлення до дому, власної оселі та його значення в житті афроамериканця: «*Outdoors, we knew, was the real terror of life... There is a difference between being put out and being put outdoors. If you are put out, you go somewhere else; if you are outdoors, there is no place to go. The distinction was subtle but final*» [див.: 38, 17]. Ставлення Клодії до батька Піколи, Чоллі, увиразнює повну зневагу до нього усієї афроамериканської спільноти. Нараторка характеризує його переступ, розвиваючи мотив «outdoors» не лише як мотив бездомності, а як прояв кричущої бездуховності: «*Cholly Breedlove, then, a renting black, having put his family outdoors, had catapulted himself beyond the reaches of human consideration. He had joined the animals; was indeed, an old dog, a snake, a ratty nigger*» [див.: 38, 18].

Клодія зі своєю сестрою щиро вірять у те, що якщо вони посадять чорнобривці, тільки тоді дитина Піколи народиться. Названу сцену не можна залишати поза увагою, адже творчість Тоні Моррісон характеризується такими чинниками, як міфологічність та синкретичність мислення. Вияв міфологічності бачимо у довірі силам природи та надії на них у прагненні дівчат щасливого майбутнього для Піколи та її дитини, попри умови зачаття останньої. Чорнобривці (квітка) та дитина мають між собою мало спільного. Проте вони символізують життя та народження, благополуччя, порядок в природі і можливість оновлення і народження. Відповідаючи на логічне питання, чому квіти не розцвіли того року, а дитина Піколи не вижила, можна стверджувати, що поза об'єктивними обставинами, в цій лінії так само присутня символіка. Ніколи насіння не проросте не в своїй землі.

Цікавим у символіці чорнобривців (*marigolds* в оригіналі, до речі можна перекласти як нагідки, жовтогарячі квіти, відомі своєю цілющою силою) є те, що деякий час чорнобривці називали «африканською квіткою», хоча сама назва не протрималася довго. Тому включення елементів, що відсилають до

культурної пам'яті спільноти, як бачимо, для Моррісон є органічним елементом її творчого стилю.

Для кожної людини поняття «дому» набагато ширше, ніж просто будова з дахом та різними супутніми атрибутами. Це власний простір, всесвіт, в якому мешкає родина, тварини та рослини. У такому будинку панує особлива атмосфера, заради якої кожен член сім'ї має бажання повертатися туди знову й знову.

Будинок — це місце народження та зростання дітей, старіння батьків. Він накладає відбиток на всю подальшу долю людини, адже саме в батьківському домі відбувається формування особистості, закладаються моральні орієнтири, які людина пронесе крізь усе своє життя. Дім визначає людину та її становище серед спільноти. Власне, особливості мотиву дому важко тлумачити в контексті расової проблематики. Тема дому — гостре питання в будь-якому дискурсі.

Для жінки будинок — це власний простір, в якому, згідно традицій патріархального дискурсу, вона володарює, незалежно від того, як оцінює цей статус гендерна критика сьогодення. На цій основі в романі «Блакитні-блакитні очі» опозицію створюють образи місіс Мактір та місіс Брідлав. Перша виховує дівчаток (нараторку та її сестру) у повній строгості. Клодія та Фріда намагаються по можливості навіть уникати матері, щоб та їх не відшмагала. Попри те, вони люблять її та розуміють її цінність у своєму житті. Уся родина Мактір піклується про стан дому, адже це світ, у якому вони живуть і почуваються захищеними.

Місіс Брідлав, на противагу першій, відкидає відповідальність материнства й господарювання у власному домі та переходить на «інший бік» — до білого будинку, де її працю потребують. Вона любить білу («чужу») дівчинку-вихованку, нехтуючи власними дітьми. Тож, питання «Іншості» ідеально відтворюється на прикладі місіс Брідлав.

Для дитини рідний дім — це місце, де його чи її приймають та люблять. Звернення Тоні Моррісон до бінарних опозицій і в цьому випадку

протиставляє дві родини, які існують незалежно одна від одної, але перетинаються випадково. Клодія та Фріда люблять свій дім, хоча і розуміють, що він не є досконалим, як у інших дітей. Вони збирають вугілля вечорами для опалення будинку та сама Клодія описує власний дім такими словами: «*Our house is old, cold, and green. At night a kerosene lamp lights one large room. The others are braced in darkness, peopled by roaches and mice...*» [див.: 38, 10]. Сім'я ж Брідлав живе в покинутому, занедбаному приміщенні магазину. Тоні Моррісон показує повну зневагу до самого поняття «дому» та відчуження від нього його пожитків.

Цінність будинку становить положення родини у суспільстві. Місіс Брідлав не має почуття власної гідності та вважає бридкою як себе, так і свою родину, тому вона тікає із власного дому, натомість мати Клодії та Фріди відчуває гордість за себе і свій дім та підтримує свою роль в очах інших людей, поводячись відповідно.

Моррісон включає розвиток мотиву дому й стосовно персонажів другого плану. Пригадаємо Джеральдін, яка живе у красивому і великому домі, й це обумовлює її зухвале поводження щодо інших родин. Джеральдін — афроамериканка зі світлим відтінком шкіри, яка «*did not sweat in her armpits nor between her thighs, who smelled of wood and vanilla, who had made soufflés in the Home Economics Department, moved with her husband, Louis, to Lorain, Ohio. ... There she built her nest, ironed shirts, potted bleeding hearts, played with her cat, and birthed Louis Junior*» [див.: 38, 86]. Джеральдін зрілася будь-яких асоціацій з афроамериканським середовищем й прийняла «білизну», в усьому, слідуючи атрибутам білої людини. Вона постає таким знаком «білизни», який нав'язали темношкірій людині.: «*They straighten their hair with Dixie Peach, and part it on the side. At night they curl it in paper from brown bags, tie a print scarf around their heads, and sleep with hands folded across their stomachs. They do not drink, smoke, or swear, and they still call sex «nookey.» They sing second soprano in the choir, and although their voices are clear and steady, they are never picked*

to solo. They are in the second row, white blouses starched, blue skirts almost purple from ironing» [див.: 38, 82].

Джеральдін вибудовує свою модель межі між негром та кольоровим, і для неї це дві абсолютно різні площини. Згідно її слів, «*Colored people were neat and quiet; niggers were dirty and loud»* [див.: 38, 87]. Вона вважає себе, звісно, кольоровою, адже живе у престижному районі у відповідному її статусу будинку.

Проте було б помилкою сприймати цей образ як альтернативу родині Брідлав. Джеральдін так само, як і Пікола, має схильність до фетишизації та симоліки, адже найбільша її любов (кіт чорного кольору, але із блакитними очима) є відзеркаленням її душі. Знову ж таки через образ блакитних очей свого улюбленця Джеральдін самостверджується, вбачаючи в символі kota той середній клас американської білої спільноти, до якої вона так прагне.

Отже, дім (*home*, скоріше, а не *house*) — це свідчення стану родини в суспільстві та їхнього ставлення до особистості; це образ колективного несвідомого, соціокультурний простір, створений людиною для свого укриття від зовнішнього світу і первинної соціалізації. Будинок позначає одну з базових потреб і позитивних цінностей людини, а його відсутність — це або шлях до краху особистості, або імпульс до його пошуку. Він відіграє важливу роль у житті афроамериканців. Це стосується не лише проблеми стосунків персонажів з оточенням, а й такого аспекту мотиву дому як місце любові, прихисток кохання.

Аналізуючи нарацію Клодії та погляди інших героїв на сутність конфлікту, читачеві вдається зрозуміти кожного, адже одне з головних завдань Тоні Моррісон — донести до читачів неоднозначність людських доль, а не засудити їх. Так, наприклад, вона певним чином олюднює позицію Полін Брідлав, яка відчуває себе зрадженою, але постійно повертається до мрійливих спогадів про ідеальне минуле життя із Чоллі.

Чоллі відкриває себе з іншої сторони, коли усвідомлює, що був покинутий напризволяще, спочатку своїм батьком, потім матір'ю, згодом — через смерть

названої «матері». Цей герой не знає любові, не знав її проявів як у дитинстві, так і у дорослому житті. Саме тому, як результат, він гвалтує власну дитину, яка так схожа на матір своїми рухами та тілом, й уособлює у собі дитячі сподівання та незнання чужого.

У романі «Блакитні-блакитні очі» тема кохання та любові має далеко неоднозначне звучання. Виникає думка, що спочатку авторка намагалась уникнути класичних штамів відтворення цієї проблеми. Почуття подружнього кохання має на прикладі родини Брідлав негативне забарвлення. Кожен з героїв сприймає акт любові як щось постидне та бридке. Перший секс Чоллі переростає у ненависть, яка пронизує усе його життя, та розуміння того, що він безсилий перед білою людиною. Тому у відносинах із Полін секс носить занадто бурхливий характер, про який навіть Пікола говорить : *«He making sounds as though he were in pain, as though something had him by the throat and wouldn't let go. Terrible as his noises were, they were not nearly as bad as the no noise at all from her mother. It was as though she was not even there.»* [див.: 38, 57].

В лінії ж егоїстичної Джеральдін авторка по-своєму проблематизує почуття материнства героїні. Жінка, яка суворо виховує єдиного сина та заохочує його гратися тільки з білими дітьми, свою любов до Джуніора здатна показати тільки задовольняючи його фізичні потреби. Образом кохання до чоловіка для неї є швидий та беземоційний секс, а на найбільшу любов заслуговує тільки чорний кіт із блакитними очима, який дає їй ту увагу та любов, яка її задовольняє. Джуніор же не знає любові, плекає свій Едипів комплекс, зокрема виражаючи його у постійному насильстві над улюбленим котом власної матері. Він зустрічає Піколу, заманює її до будинку та зачиняє їх разом. Коли хлопчик бачить, що Пікола пестить кота, так само, як це робить його матір, він викидає кота у вікно, від чого той гине...

Клодія, як дитина, виражає своє розуміння любові таким чином: *«Love is never any better than the lover. Wicked people love wickedly, violent people love violently, weak people love weakly, stupid people love stupidly, but the love of a free*

man is never safe. There is no gift for the beloved. The lover alone possesses his gift of love. The loved one is shorn, neutralized, frozen in the glare of the lover's inward eye» [див.: 38, 205].

Крізь призму любові розкривається й життєва дилема головної героїні та її дивне бажання голубих очей. Вона задається питанням про любов («*Pecola went to the window and looked down at the empty street... She thought of Dewey Prince and how he loved Miss Marie. What did love feel like?»*) часто звертається з ним до інших, але ніхто з них не знає відповіді на дане питання. «*Then Pecola asked a question that had never entered my mind. «How do you do that? I mean, how do you get somebody to love you?» But Frieda was asleep. And I didn't know»* [див.: 38, 32]. Героїня знаходиться у пошуку любові до себе, але не знаходить його ні у своїй родині, ні в очах оточуючих. Єдина можливість, яка може полегшити існування дитини, це блакитні очі, як символ краси, любові та приналежності до «Інших», за які вона сплачує, врешті, своїм здоровим глуздом та повноцінним місцем у суспільстві.

Зауважимо, що крім стереотипу білої раси, колір, якого прагне героїня, має інший, символічний підтекст. Блакитний є варіантом синього кольору, який в психології розцінюють як вираз потягу до стабільності та спокою, але деякі джерела вказують також на трагічні конотації даного кольору. Згідно символіки саме синього кольору, який є близьким до чорного і отримує подібні з ним символічні значення, у Давньому Єгипті він вважався кольором жалоби. Таку ж конотацію віднаходимо й у деяких народів Південної Америки. Звертаючись до вірувань інших народів, слід зазначити, що у французькій мові «жах» перекладається як «синій страх». У слов'янських народів синій колір був символом печалі, горя, асоціювався з бісівським світом. Старовинні пам'ятки описують синіх і чорних демонів. У племені північноамериканських індіанців чероки — біле позначає світ, щастя і південь, червоне — успіх, торжество, схід, чорне — смерть і захід, синє — поразку [55]. В англійській мові поняття «Monday Blues» означає сумовитий настрій у понеділок після вихідних. Потрібно згадати й стиль музики Blues, який означає «a music style

characterized by the sometimes sad or down focus and melancholy melodies» [61]. Тобто Моррісон у виборі кольору обирає тактику бінарності, що для Піколи означає отримання гармонії з навколишнім середовищем на підсвідомому рівні, життя у власній сім'ї та домі, з іншого боку, вкладається смисл утопічності самої такої думки як присвоєння нехарактерних характеристик «чужого» народу.

Отож, опозиція «своє — чуже» в творі Моррісон носить універсальний і позачасовий характер та переймає різні сфери людського буття. Поява нових аспектів і смислів цієї опозиції «своє — чуже» дозволяє говорити про її значимість та актуальність, як на прикладі інших творів, так і у повсякденному житті.

ВИСНОВОК ДО РОЗДІЛУ II

Аналіз першого роману Тоні Моррісон «Блакитні-блакитні очі» засвідчив, що попри початкову суперечливу реакцію на нього критики, він був неординарним письменницьким дебютом, в якому авторка відкрила чимало своїх головних тем.. Твір зосереджений на внутрішніх проблемах Америки, серед яких расовій проблемі авторка відводила центральне місце. Так само, як її попередники серед афроамериканських авторів, Моррісон зверталася до проблеми гідності особистості, її права на свободу. Однак романістка спрямувала в першому творі свою особливу увагу на прояви руйнівного впливу домінуючої ідеології суспільства на індивідуальну та колективну психологію своїх сучасників. Вона розвінчувала ту проекцію праведності, яка суперечить людяності, об'єктивно показала погляди сучасників, чи білих, чи кольорових, які нерідко маргіналізують та зневажають своїх співгромадян і тим загострюють їх почуття меншевартості. Т. Моррісон не тільки виявила на прикладі жителів невеликого містечка соціальні контрасти та расові упередження — вона акцентувала небезпечність внутрішніх стереотипів, нав'язаних свідомості темношкірих домінуючою культурою білих.

Трагічна історія Піколи Брідлав у романі представлена Моррісон в дуже складній і суперечливій системі опозицій: протистояння юної, несформованої індивідуальності чорної дівчинки тиску її найближчого оточення — батьків, однолітків, співгромадян. Ми приділили найбільшу увагу тому аспекту індивідуальної долі героїні, який визначається стереотипом краси як білизни. Стереотипні уявлення про красу і потворність, захоплення й гидливість притаманні не лише головній героїні. Їх носіями виступають як білі, так і кольорові жителі Лорейна. Відстежені нами лінії різоматичної структури твору доводять, що чимало персонажів роману викликають огиду та жалість одночасно. Таким чином авторка не просто розвінчує жорстоку байдужість оточення до Піколи — за виключенням родини Мактір, ніхто не помічає її страждань. Моррісон художньо досліджує схильність індивідів обманювати

себе та коритись спотвореному світосприйняттю — чи це об'єкти загального презирства (Пікола, Чоллі) чи ті, хто виступають його носіями.

У романі герої погоджуються на свій низький стан у суспільстві, підтверджують своїми діями та образом мислення негативні стереотипи щодо свого народу або ж сприймають себе такими, якими вони є. Персонажі культивують «чуже»: тільки біла краса є тим чинником, що цінують у суспільстві; масові індустрії підтверджують білизну як приклад істинної досконалості, сприйняття суспільством представника «Іншого» можливе за умови визнання ним/нею «чужих» характеристик. Видозміни зазнають такі поняття як «батьківська любов», «подружнє кохання», власне «краса» та «дім та прихисток».

Тоні Моррісон у романі «Блакитні-блакитні очі» демонструє особливо загрозливий тиск впливу білих стандартів краси на свідомість та життєвий вибір афроамериканських жінок (Джеральді, Полін Брідлав, Пікола). Адже за відсутності стабільної, турботливої і люблячої сім'ї, жінка або й дівчинка приречені обирати, свідомо чи напівсвідомо, «інакшість» й дотримуватися її. Саме тому, зіставляючи двох на перших погляд схожих героїнь — Піколу Брідлав та Клодію Мактір — Моррісон показує результати впливу «Чужого» на незахищений індивід в умовах тиску навколишнього середовища. Пікола постає прикладом повного самознищення, Клодія ж, упевнена в своїй «природі», має шанс зберегти себе й власні цінності.

Концентруючи увагу на формах розвінчання авторкою расових стереотипів у житті провінційного містечка, не можна обійти увагою розмаїття художньо-стильових прийомів у творі. Це прийом контрастів у змалюванні топосу дому, нашарування різних точок зору на історію Піколи в наративній структурі. Тоні Моррісон піднімає на новий рівень питання пам'яті та вдало використовує в оповіді елементи символіки — природних символів у відтворенні мотиву народження й зростання, символіки кольорів, контрастів тепла й холоду, світла й тіні у центральній лінії твору.

РОЗДІЛ ІІІ. ПРОБЛЕМАТИЗАЦІЯ РАСОВИХ СТЕРЕОТИПІВ В НОВЕЛІ ТОНІ МОРРІСОН «РЕЧИТАТИВ»

«Речитатив» — це єдина новела, написана Тоні Моррісон та опублікована у 1983 році в збірці *Confirmation: An Anthology of African American Women*. Антологія видана за редакцією Амірі Барака, відомого афроамериканського поета, драматурга та критика Лероя Джонса, який відмовився від свого європеїзованого імені й обрав ім'я африканське, та його дружиною Аміною Барака. Головна тема збірки — життя чорної жінки в американському суспільстві, й укладач антології наголошував у передмові, що серед його завдань було представити історію афроамериканської жіночої літератури у її єдності та розмаїтті. Серед учасниць антології були такі відомі письменниці, як Еліс Вокер, Пола Маршалл, Майа Енджелу, Тоні Кейд Бамбара. Т. Моррісон на той час — вже авторка 4-х визнаних романів (крім «The Bluest Eye», — «Sula», «Song of Solomon» та «Tar Baby»). Мотив, що єднав авторок різних поколінь та жанрів — розвінчати національні, соціальні, расові чи сексуальні форми утисків, з якими зустрічаються жінки в американському суспільстві; довести необхідність протистояти їм, аби перемогти всі обмеження, які постають на шляху жінки до самовизначення (self-definition), цілісності (wholeness) та любові (love). Як бачимо, видання було орієнтоване на досить радикальну форму заперечення стереотипів, зокрема расових та гендерних. Визначити, яким чином у цьому контексті виразила свою позицію Тоні Моррісон, є завданням цього розділу.

Структуру новели Т. Моррісон «Речитатив» умовно можна поділити на п'ять частин. Проблема сирітства постає вже у першій та розкривається упродовж сюжету на прикладі персонажів різних вікових груп. Читач спостерігає за розвитком головних героїнь твору в дитинстві (перша частина), підлітковому віці (друга), у віці від 20 до 25 років (третя), 25-30 років (четверта), старшому за 30 років (п'ята частина).

Сюжет не є лінійним у традиційному розумінні: розриви в часі не коментуються, як в історії знайомства героїнь у притулку, так і у відтворених

епізодах дорослого життя Твіли та Роберти, у яких вони зустрічаються, авторка подає ретроспективні відступи та коментує розвиток набутого героїнями досвіду. Якщо порівняти новелу з першим романом, читач так само залучений до пошуку мотивів та причин пережитого героїнями, але читацька рецепція орієнтована більше на рефлексію, аніж на драматичне співчуття. До того ж, спогади дівчат, а потім і жінок, представлені двоїсто — деякі моменти спільного минулого вони не здатні визначити — себе в тих моментах вони не пам'ятають, або думають, що не пам'ятають.

Новела починається зі знайомства із дитячим будинком для дівчат «Св. Бонавентура». У St. Bonny's, як називали його пожильці, приймали дітей, які є повними чи неповними сиротами. Повними сиротами вважали дітей з усіх прошарків населення (мабуть, переважно бідних), які не мали батьків та родичів, які могли б про них піклуватися. Неповні ж сироти — це діти, які здебільшого мали матерів, але ті, з тих чи інших причин, не могли про них дбати. Переважно ці діти теж походили з соціально незахищених верств — серед яких могли бути вдови та матері-одиначки.

При знайомстві Твіли та Роберти, перша порівнює свою матір та мати Роберти, чим означає «проблеми», які не може оцінити сама, але які дорослий читач сприймає як поширені. Мама Твіли Мері танцює ночами, а мати Роберти — хвора. Вражає те, що діти, дізнавшись деталі життя одна одної, сприймають їх як належні: вони не здивувались, адже були в схожому становищі — матерів коло них не було і справлятися з усіма труднощами вони могли або разом, або порізно. Зрозуміло, що вони обрали перший шлях, адже по-перше, в притулку ніхто не хотів з ними грати через їхнє «неповне» сирітство: *«We didn't like each other all that much at first, but nobody else wanted to play with us because we weren't real orphans with beautiful dead parents in the sky»* [37, 2], по-друге, кожна з дівчат отримала свої переваги від спільної дружби: *«The food was good, though. At least I thought so. Roberta hated it and left whole pieces of things on her plate: Spam, Salisbury steak-even jello with fruit cocktail in it, and she didn't care if I ate what she wouldn't»* [див.: 37, 2].

Життя у St. Bonny's регулюють внутрішні правила, які створені «старшиною», до якої належали не тільки вихователі чи вчителі, а й старші діти. Таких дівчат головна нараторка Твіла називає «Gar girls» [див.: 37, 12]. За твором, як у першій частині, так і у часових відступах згодом, ці «Gar girls» почувалися досить незалежно — навчанням не переймалися, більшість часу проводили у саду, де спілкувалися, малювали брови й танцювали. Зі змісту діалогів головних героїнь стає зрозуміло, що вони можуть знущатися із менших дітей або «неправильних» чи «неповних» сиріт. До таких, за словами головної героїні Твіли, належала вона та її подруга.

Тож буллінг наявний у St. Bonny's та єдине, що могли робити діти, які ставали його об'єктом, — це триматися осторонь та бути максимально обережними.

У «Речитативі» матері приїхали до своїх дівчат, аби провести з ними службу та залишитися з ними на святковий обід. Зазначимо, що ставлення до таких заходів у дівчат кардинально різне: Твіла не хоче йти на контакт з матір'ю, адже їй соромно за її зовнішній вигляд, поведінку та вчинки: *«Mary dropped to her knees and grabbed me, mashing the basket, the jelly beans, and the grass into her ratty fur jacket. «Twyla, baby. Twyla, baby!» I could have killed her. Already I heard the big girls in the orchard the next time saying, «Twyuuuyla, baby!»* [див.: 37, 4], натомість Роберта поводить себе коректно: *«I sneaked a look at Roberta. Her mother had brought chicken legs and ham sandwiches and oranges and a whole box of chocolate-covered grahams. Roberta drank milk from a thermos while her mother read the Bible to her»* [див.: 37, 5].

Тяглість рутинного існування в притулку цей «святковий» епізод не порушує, й прихована напруга психологічного сюжету в ньому не знижується. Зауважимо, що протистояння між дівчатами на расовому ґрунті, яке точково виникло на початку новели, авторка не розвиває. Читачеві залишається самостійно вирішувати, до якої раси належить кожна з них, й наскільки активно власне расові стереотипи обумовлюють їхні стосунки й розвиток останніх. Звернемося до глибинної психології героїнь.

Всі персонажі, змальовані Тоні Моррісон у новелі «Речитатив», мають риси, притаманні різним архетипам, хоча всі, тією чи іншою мірою, почуваються сиротами та самотніми.

Тож розглянемо детально архетипи за типологією Керол Пірсон, авторки бестселерів «Герой зсередини. Шість архетипів, якими ми живемо» («*The Hero Within: Six Archetypes We Live By*») та «Пробудження внутрішнього героя. 12 архетипів, щоб знайти себе і змінити свій світ» («*Awakening the Heroes Within: Twelve Archetypes to Help Us Find Ourselves and Transform Our World*») Цей підхід близький юнгіанській архетипній критиці, хоч не вповні відповідає його засадам, адже К.Пірсон — практичний психолог. Утім сама дослідниця залучає принципи глибинної психології Юнга, його послідовника Джозефа Кемпбела та інших фахівців цієї сфери.

Твіла, на нашу думку, головна героїня та нараторка твору. Вона відкрита для читачів упродовж усієї оповіді, авторка наділяє її відносно збалансованим статусом як на початку, так і у стадії дорослішання. Читач спостерігає і за її драматичними переживаннями, які вкорінені у досвіді дитячих травм або обумовлені незавершеною самоідентифікацією. Утім Твіла зберігає такий подекуди «дитячий» погляд на світ і до відкритої кінцівки твору. Зауважимо, що Тоні Моррісон у творчій практиці віддає належне Юнгу, хоча і за життя засновника архетипної критики з'являлися й інші теорії, які розвивали його власні.

Твіла — це юнгіанський архетип дитини-сироти [28]. Це суттєвий чинник розвитку наших головних героїнь. Їх досвід — це, найперше, здатність пережити втрату підтримки батьків і всіх джерел зовнішньої безпеки. Цей факт, за Юнгом, є необхідним для внутрішнього становлення особистості, тому що людина не може знайти внутрішнє джерело безпеки, яке забезпечує її власне існування, поки вона не втратить зовнішньої підтримки [51]. Саме це і виступає сутністю сирітства, але як будь-який архетип, сирота має дві сторони — темну і світлу. Темна сторона — це зацькована дитина. Світла сторона — це дитина божественна, яка знаходиться в зв'язку з Самістю [58].

Темна сторона становлення характеру нашої героїні змальовується вже з першої частини, адже Твіла покинута своєю матір'ю та зацькована середовищем притулку (Gar girls). Вона переживає самотність, маючи натомість живу матір, але не відчуваючи її підтримки : [Mary is] «*like a small girl looking for her mother*» — «*not me*» [див.: 37, 4], адже відсутні повноцінне виховання дитини (тільки настанови у вільний від танців час) та сім'я, яка б про Твілу піклувалася. Епізод, який нараторка наводить до прикладу — змалювання харчування вдома: це одна із причин, чому Твіла з Робертой так гарно віднаходили мову, допоки знаходилися у притулку разом: «*Roberta hated it (the food) and left whole pieces of things on her plate ... Mary's idea of supper was popcorn and a can of Yoo-Hoo. Hot mashed potatoes and two weenies was like Thanksgiving for me*» [див.: 37, 2]. Вона наче й не шукає відповідей на болісні питання минулого, ані підтримки у оточуючих.

Спробуємо віднайти паралелі еволюції образу Твіли за типологією Керол Пірсон, спираючись на її працю «Герой зсередини. Шість архетипів, якими ми живемо». Згідно К. Пірсон, шлях героя проходить через шість архетипів: він починається з: Невинного (Innocent), який, стикаючись з першими труднощами, стає Сиротою (Orphan). Вирушаючи на пошуки себе, герой перетворюється на Шукача (Wanderer) і доводить самому собі і всім навколо, що він цінний, обираючи статус Воїна (Warrior). Коли докази власної цінності зібрані, герой перетворюється на альтруїста (Altruist), щедро ділячись з оточуючими. Він повертається до стану Невинного (Innocent) і може далі міняти своє життя, навіть набуваючи ознак Мага (Magician), за іншою системою К. Пірсон [49].

Твіла на початку твору вже постає Невинною, ми спостерігаємо за нею у її переходах від одного архетипу до іншого, і за допомогою спогадів та роздумів нараторки, читач має змогу побачити зв'язок різних часових етапів у її розвитку. Характерними рисами Твіли є те, що вона не виділяється, намагається бути доброю до усіх людей та спокійно існує у власному мікросвіті. Простодушною вважаємо її тому, що Твіла керується власним

поглядом на життя, світ чи мікросвіт, у якому вона функціонує. Як тіньову сторону вбачаємо її заперечення реальності (*«It was one thing to be taken out of your own bed early in the morning — it was something else to be stuck in a strange place with a girl from a whole other race. And Mary, that's my mother, she was right. Every now and then she would stop dancing long enough to tell me something important and one of the things she said was that they never washed their hair and they smelled funny. Roberta sure did»* [див.:37, 1]. Покликання на авторитет матері, насправді, умовний (*«My mother won't like you putting me in here»* [Там само]). Натомість присутнє відчуження від своєї родини, у якій дівчинка не відчуває материнської любові та турботи, хоч вона і проявляється [див.: 37, 2].

Як Сирота Твіла проявляє себе при змалюванні життя у притулку, адже характерною рисою для цього архетипу є пристосування до умов життя серед інших сторонніх людей — *«People want to put their arms around you when you tell them you were in a shelter, but it really wasn't bad»* [див.: 37, 1].

У Шукача Твіла перетворюється у третій частині, коли зустрічає Роберту вже в дорослому віці й веде діалог з нею. Поштовхом до перетворення в інший архетип стає інцидент з Меггі, які дівчата пам'ятають по-різному: *«I don't remember a hell of a lot from those days, but Lord, St. Bonny's is as clear as daylight. Remember Maggie? The day she fell down and those gar girls laughed at her»*. *Roberta looked up from her salad and stared at me. «Maggie didn't fall,» she said.»* [див.: 37, 12]. Твіла намагається згадати деталі інциденту, але ці спроби виявилися марними.

Архетип Воїна проявляється у Твіли у четвертому розділі, коли вона [Твіла] активно виступає проти Роберти, заперечуючи її позицію в конфлікті батьків через спробу вже в сучасний період впровадити сегрегацію в шкільне навчання. Нараторка полемізує з колишньою подругою за допомогою плакатів, які Твіла робить власноруч. Поштовхом для такого перетворення стає розмова колишніх подруг під час страйку матерів, де вони відкрито не розуміють одна одну. Інцидент з рукою увиразнює відчуження між героїнями: *«Automatically I reached for Roberta, like the old days in the orchard when they*

saw us watching them and we had to get out of there, and if one of us fell the other pulled her up and if one of us was caught the other stayed to kick and scratch, and neither would leave the other behind. My arm shot out of the car window but no receiving hand was there» [див.: 37, 15].

Загострення стосунків між двома колишніми подругами свідчить, що все змінюється. Тому Твіла бере до рук «зброю», а саме плакати, які апелюють безпосередньо до Роберти, хоч ніхто не розуміє їх значення, крім їх обох. Читач здебільшого спостерігає за цією конфронтацією ззовні, насправді ж «війна» відбувається у Твіли з її внутрішнім «Я»: вона змагається зі своїми страхами, страхами минулого її дитинства, намагається демонструвати свою зрілість та відстоювати свою позицію. Роберта зникає з поля бою, а Твіла не збирається програвати, кожного дня малює нові плакати та рушає відстоювати свою думку.

На останньому етапі розповіді Твіла проявляє себе наступними архетипами — Альтруїстом у розмові з Робертою та знову Невинною у своєму ставленні до життя. Саме у цій частині Твіла вже не відстоює свою позицію, а намагається допомогти іншим та співчуває Роберті: *«Her eyes were watery from the drinks she'd had, I guess. I know it's that way with me. One glass of wine and I start bawling over the littlest thing. «We were kids, Roberta.» «Yeah. Yeah. I know, just kids». «Eight.» «Eight.» «And lonely.» «Scared, too.» She wiped her cheeks with the heel of her hand and smiled. «Well that's all I wanted to say»* [див.: 37, 19].

Другою головною героїнею новели «Речитатив» є Роберта. Ще з ранніх епізодів вона видається дівчиною успішною, такою, що знає, куди йде та навіщо. З самого початку Роберта справляє враження впевненої в собі людини.

В усіх п'ятьох частинах лінія Роберти перетинається з історією Твіли, але оскільки саме Твіла має функції нараторки, ми маємо змогу спостерігати за розвитком Роберти як особистості за її репліками та вчинками, адже якщо вона й сповнена почуттями, то нерідко приховує їх від інших, а часом і від себе самої.

Спостерігаючи за сюжетною лінією Роберти, можна відзначити, що в кожній частині вона також переходить від одного типу особистості до іншого, від одного архетипа до іншого. Можна з упевненістю стверджувати, що Роберта — це поєднання різних архетипів душі. Попри всі відтінки її поведінки, вона — Сирота. Цей архетип проявляється в бажанні бути частиною групи. Ідеальний друг, вона — одна з нас, «дівчина з сусіднього двору», товариш, завжди готовий прийти на допомогу.

Тож спробуємо віднайти паралелі образу Роберти в типології Керол Пірсон з бестселеру «Пробудження внутрішнього героя. 12 архетипів, щоб знайти себе і змінити свій світ». Ця систематика здобула чималу популярність, адже саме тут з'являються архетипи, що нам знайомі, а також концепція «подорож героя», яку вперше описав Джозеф Кемпбелл в книзі «Герой з тисячею облич».

Згідно типології К. Пірсон герой проходить 12 ступенів свого розвитку (див. Схема 1) [див.: 49]. За цієї схемою, герой має пройти три етапи: підготовка до подорожі, подорож та повернення додому. На кожному з етапів розвитку героя, він (вона) зазнають духовної трансформації і переходять із одного архетипа в інший.

	Название архетипа на русском	Другие варианты названия архетипа на русском	Архетип на английском
<i>Подготовка к путешествию (Эго. Защитить внутреннего ребенка)</i>			
1	Невинный	Простодушный	Innocent
2	Сирота	Славный малый, Свой парень	Orphan, Regular Guy/Gal
3	Воин	Герой	Warrior, Hero
4	Хранитель	Наставник, Опекун	Caregiver, Altruist
<i>Путешествие (Душа. Ступить в тайны)</i>			
5	Искатель	Землепроходец, Естествоиспытатель, Странник	Wanderer, Seeker, Explorer
6	Бунтарь	Разрушитель, Изгой	Destroyer, Outlaw, Rebel
7	Любящий	Любовник, Романтик, Эстет	Lover
8	Творец	Создатель, Креатор	Creator
<i>Возвращение домой (Самость. Стать свободным и проявить себя в мире)</i>			
9	Правитель	-	Ruler
10	Маг	Волшебник, Иной,	Magician
11	Мудрец	Философ, Провидец	Sage, Mage
12	Шут	Шут, Джокер, Трикстер, Менестрель	Fool, Jester

Перша стадія розвитку героя — підготовка до подорожі. На цьому етапі представлені перші чотири архетипи й відбувається перехід особистості від неусвідомленого до усвідомленого, адже відбувається базова соціалізація. Тож коли Невинний стикається з першими проблемами, він стає Сиротою і саме на цьому етапі ми знайомимося з Робертою зі слів Твілі: *«How's that for mean? If Roberta had laughed, I would have killed her, but she didn't. She just walked over to the window and stood with her back to us»* [37, 1]. Тож на цьому етапі досвід дитинства Роберти в St.Bony's близький досвіду Твілі.

Тоді, коли Роберта втікає із притулку, (що відбувалося не один раз), вона розуміє, що їй потрібно стати комусь другом чи подругою, бути «своєю серед

своїх», вона наполегливо вчиться виборювати своє місце під сонцем. Так, Роберта трансформується у Воїна, і читач зустрічає її у другій частині новели «Речитатив» у колі її друзів: вона має інший вигляд, мчить на концерт Джімі Хендрікса, який у той час був надзвичайно популярним, і не знати його означало б жити у глушині.

У третій частині Роберта постає архетипом Опікуна, адже на цьому етапі її життєвого шляху, вона — успішна заміжня жінка із чотирма дітьми від першого шлюбу чоловіка, яка задоволена своїм життям та піклується про інших людей.

Наступна стадія розвитку Роберти є перехід від Опікуна в архетип Шукача, адже вона вступає в конфлікт із своїм середовищем. Поштовхом для цього стає рішення громади про заборону спільного навчання темношкірих з білими дітьми та вимога перевести їх до інших районів. Та саме на цьому етапі подорож Роберти набирає нових рис, — усвідомлення того, що є закони, принципи та традиції, які не можуть існувати надалі, і їх потрібно змінювати, як не для себе, так для кращого життя наступних поколінь, становить рушійну силу для Роберти. Так вона починає відмовлятися від переконань минулих і це є часом Бунтівника та Изгоя («*Strife came to us that fall... «Hi.» «What are you doing?» «Picketing. What's it look like?» «What for?» «What do you mean, «What for?» They want to take my kids and send them out of the neighborhood. They don't want to go» [37, 14]*).

Перехід Роберти до Люблячого та Творця починається з усвідомлення нею своєї сили як людини та відчуття любові та співчуття до оточення. Вона намагається дати любов тим, про кого вона піклується та побудувати своє життя самотужки, розставляючи всі крапки над «і». Так почуття Роберти розкриває її зізнання у заключній частині новели «*I'd just as soon not hear anything, Roberta. It doesn't matter now, anyway...» «Listen to me. I really did think she was black. I didn't make that up. I really thought so. But now I can't be sure. I just remember her as old, so old. And because she couldn't talk — well, you know, I thought she was crazy. She'd been brought up in an institution like my mother was*

and like I thought I would be too. And you were right. We didn't kick her. It was the gar girls. Only them. But, well, I wanted to. I really wanted them to hurt her. I said we did it, too. You and me, but that's not true. And I don't want you to carry that around. It was just that I wanted to do it so bad that day — wanting us doing it.” [див.: 37, 18].

Протягом усієї новели Роберта зображена як людина, яка завойовує серця різних соціальних груп:

I. Роберта стає подругою Твілі та є для неї опорою, адже вони:

а) обидві потерпають від доросліших дівчат (зовнішньо) та переживань щодо їхніх сімей (внутрішньо);

б) обидві не є «повноцінними» сиротами, що провокує інших дітей насміхатися з них;

в) обидві не проявляють успіхів у навчанні: *«Me because I couldn't remember what I read or what the teacher said.» And Roberta because she couldn't read at all and didn't even listen to the teacher»* [37, 2].

г) попри юний вік обидві здатні розуміти й захищати почуття інших (*«Is your mother sick too?» «No,» I said. «She just likes to dance all night.» «Oh,» she nodded her head and I liked the way she understood things so fast.»* [37, 1]);

д) кожна має власний та парадоксальний досвід розвитку відносин з матір'ю.

II. Роберта — це частина групи молоді, яка насолоджується своїм життям, веде безтурботне життя та не знає ціну речам. При зустрічі з Твілою в придорожньому кафе пізніше, вона показує своїм виглядом, що своє життя вона любить;

III. Роберта — вже доросла та розважлива особа, яка належить до заможного прошарку, користується всіма благами життя, вона заміжня та навіть має дітей (хоча й не рідних). Все начбто свідчить, що їй вдалося компенсувати втрачене в школі St. Bonu's.

IV. Роберта — активна учасниця протесту, одна із найголовніших у страйку матерів, керує своїм життям та знає чого хоче для своїх дітей.

V. Насамкінець, Роберта — це невпевнена у собі особистість, яка гадає, що пережила страхи минулого, свої відносини з матір'ю, але досі приховує біль у глибинах свого Я.

Усі ці характеристики вказують на те, що Роберта на кожному етапі життя, із самого дитинства, намагається утвердитись у середовищі, завоювати дружбу та любов інших людей: спочатку вона віддана подруга, потім прихильниця різних напрямків молодіжної субкультури та її лідерів, таких, як Джимі Хендрікс, який мав шалену славу в той час, і це давало змогу Роберті бути частиною чогось більшого, ніж вона сама. Вона відповідальна матір та активістка в русі за права своєї раси. Відчуває прагнення створити об'єднання людей або вступити в нього, щоб відчутти безпеку і підтримку оточення.

Тільки в останній частині читач пересвідчиться в тому, що тіньова сторона цього архетипу не зникає, а героїня потерпає від болю внутрішнього, старанно прихованого упродовж десятків років, та завжди чекає, що у відповідь зможе розраховувати на допомогу.

Трансформація Роберти в новелі начебто закінчується на архетипах Люблячого та Творця, адже далі тільки «повернення додому». Утім, це означає також необхідність дізнатися правду про те, хто така Меггі, згадкою про яку закінчується новела. Третій персонаж, про якого Тоні Моррісон досить скупо згадує декілька разів, але який впливає на інтерпретацію тексту. є Меггі.

У сюжетній лінії вона — загадковий образ, адже впродовж усього твору спогади Твіли та Роберти про Меггі не співпадають. Читач знайомиться з Меггі у першій частині розповіді Твіли про притулок, коли нараторка характеризує її як «*sandy-colored*» [див.: 37, 2]. Діти називають її «*the kitchen woman*» [див.: 37, 2], а її фізичний недолік «*legs like parentheses*» та «*bow-legged*» [див.: 37, 2]. Сама ж Меггі, зі слів Твіли, носить «*a really stupid little hat — a kid's hat with ear flaps*» [див.: 37, 2], що виглядало по-дитячому. Вона [Меггі] не може говорити, і деякі діти заявляють, що у неї відрізаний язик, але Твіла впевнена, що Меггі народилася німою. Дівчата не хочуть втратити можливість випробувати Меггі, чи не прикидається вона, та лають її, тим

самим перевіряючи її здатність чути чи говорити. З плином часу, Твіла відчуває провину за свою поведінку по відношенню до безпомічної старої жінки. Сама ж Меггі декілька разів стає предметом сварки між Робертою та Твілою, особливо, коли Роберта стверджує, що вони удвох штовхнули її в саду разом із дорослими дівчатами. Також Роберта наголошує на тому, що Меггі чорношкіра, і з чим Твіла зовсім не згодна. В заключній частині дівчата розуміють, що їх спогади різняться, вони сумніваються в них, тому відмовляються від своїх суджень і питання «Хто така Меггі?» залишається для них відкритим.

Розглянемо значення образу Меггі для Твіли та Роберти у перспективі архетипної критики.

Тоні Моррісон залишає образ Меггі амбівалентним, адже співчуття до неї головних героїнь поєднується із бажанням (можливо, несвідомим) витіснити її зі свого світу за допомогою фізичних (штовхання) та психологічних прийомів (словесні образи). Меггі уособлює в собі вразливість дівчат, яку вони намагаються приховати, навіть від самих себе. Тому постає можливість розглядати Меггі в чотирьох варіантах: архетип матері (її темна сторона), сублімація страхів чи переживань та архетип «цапа-відбувайла», а ширше — уособлення чорношкірого народу.

Говорячи про прототип матері, кожна з героїнь має свою історію та біль, пов'язаний з цим образом.

Для Твіли дивний спосіб пересування Меггі, спричинений її фізичним недоліком, асоціюється з проблемами її матері Мері, яка, за словами Твіли, «*dances all night*» [37, 10]. Роберта ж вбачала схожість Меггі не тільки зі своєю матір'ю, але й собою. В заключній частині твору вона пояснює свій погляд на Меггі: «*And because she couldn't talk — well, you know, I thought she was crazy. She'd been brought up in an institution like my mother was and like I thought I would be to.*» [37, 19]. Передчуття Роберти, страх стати такою ж, як її матір та Меггі, пояснюють її вчинки у притулку, коли вона змушена була тікати, не чекаючи своєї долі або перетворення на «*gar girl*», яких Роберта із Твілою зневажали з

початку їх перебування у St.Bony's. Тому Роберта заявляє Твілі в їх діалозі: «*when I was fourteen. That's when I ran away.*» «*You ran away from St. Bonny's?*» «*I had to. What do you want? Me dancing in that orchard?*» [37, 12].

Потрібно зазначити, що Юнг говорив про те, що всі люди, незалежно від особистого досвіду, поділяють деякі спільні асоціації, пов'язані із загальними для всіх людей проблемами [52]. Тому можна розглядати Меггі як архетип Матері, а саме її тіньову сторону, як контрастне протиставлення до матерів дівчат.

I. У загальних поняттях юнгіанського підходу, Архетип Матері — це жінка, яка може проявляти себе у багатьох іпостасях: бути безпосередньо матір'ю, бабусею, свекрухою, вихователькою, тещею, мачухою та, загалом, будь-якою жінкою [29]. Такий архетип має як позитивні, так і негативні сторони, які можуть розкриватися у багатьох аспектах, адже жінці у реальному житті притаманні, як позитивні, так і негативні риси [50].

Позитивними аспектами даного архетипу виступають: мудрість, милосердне ставлення до всього живого, відчуття прихистку та дому. Негативними рисами є байдужість, загадковість, смерть або ж всепоглинаюча любов, яка повністю підпорядковує собі все життя та діяльність об'єкта любові і його турботи.

У системі персонажів «Речитативу» Меггі — це німа жінка, яка терпить насмішки та знущання дітей у притулку і виражає байдужість до навколишнього середовища. Очевидно, що Меггі виступає тіньовою стороною архетипу «Матері» для Твілі і Роберти, адже дівчата підсвідомо асоціюють себе з Меггі, але і не отримують від неї ніякої допомоги. Обидві сторони мовчки страждають, але не здатні діяти.

II. Сублимація страхів та «цап-відбувайло»

Меггі — це образ жінки, яка живе у своєму світі та функціонує за його власними правилами, а саме: «*She worked from early in the morning till two o'clock, and if she was late, if she had too much cleaning and didn't get out till two-*

fifteen or so, she'd cut through the orchard so she wouldn't miss her bus and have to wait another hou.» [37, 2].

Про образи Меггі та її буллінг нараторка Твіла згадує із сумом, вона наче жалкує про те, що не завадила діям дорослих дівчат, та водночас дівчата розуміють, що захищаючи іншого, вони наражають себе на образи та небезпеку з боку «gar girls»: «*Maggie fell down there once. <>And the big girls laughed at her. We should have helped her up, I know, but we were scared of those girls with lipstick and eyebrow pencil» [див.: 37, 2]*). Водночас Твіла та Роберта, на підсвідомому рівні так само розуміють агресію, образу та біль «gar girls», відчуваючи себе на їх місці. Таким чином, Меггі (за віком) уособлює родову травму втрати матері кожної із дівчат з притулку. Водночас Меггі ж виступає «цапом-відбувайлом», приймає удар на себе, рятуючи інших своїми діями або бездіяльністю, тоді як дівчата намагаються дистанціюватися від безпорадного, жалюгідного існування Меггі.

«Цап-відбувайло» відомий з міфологічних часів, коли людина або спільнота перекладали свої гріхи на цапа та відпускали його в пустелю або поле. За таких умов, цап гине, забираючи усе погане з собою. Комплекс притаманний тим, хто відчуває себе людиною другого сорту, знедоленим, до того ж, у всьому винним. А пошук такого суб'єкта в колективній психіці нашого часу означає пошук того (в родині, в колективі, в суспільстві), кого можна ототожнити зі злом, ненавидіти і вигнати, щоб інші члени спільноти не відчували своєї провини за завданні гріховні вчинки — свої чи інших людей. Це форма заперечення Тіні, того, що вважається невідповідним ідеалу Его, досконалої чесноти, прийнятої в тому чи іншому суспільстві або культурі. Тож Твіла та Роберта сублімують свої страхи та переживання на Меггі, а інші («gar girls») «перекладають» на неї біль, який живе в їх внутрішньому світі.

Меггі уособлює «німий крик», крик за завдану шкоду, про яку ніхто не дізнається, крик, якого ніхто не почує. Якщо і коли Роберта і Твіла самі відчують цей біль, у них є можливість звернутися одна до одної за

співчуттям чи допомогою, вони стають «опорою» одна для одної. У Меггі нікого немає, вона одна. Немає голосу і немає нікого, хто б міг їй допомогти.

Расова двозначність Меггі (Твіла та Роберта не знають напевно (чи не називають) колір шкіри Меггі, аж до самого фіналу Роберта не озвучує своїх думок з цього приводу) відображає складні взаємини людства з стереотипами та поглядами на расове питання. Насправді важить не колір шкіри Меггі, а відсутність її голосу. Подібно чорношкірим рабам і чорношкірим у США, при дискримінації вона зазнає жорстокого поводження і пригнічення, адже не може навіть кричати.

Навіть Твіла, яка любить Роберту та продовжує контактувати з нею після оприявнення деталей їх минулого конфлікту з Робертою, не може зрозуміти провину, сором і сльози Роберти у заключній частині; вона не розуміє, що Меггі живе в свідомості Роберти, як втілення підсвідомої провини за завдану Меггі чи не заподіяну, але бажану шкоду. Емоційну реакцію (сльози) Роберти можна так само сприймати як спокуту, як усвідомлення, що сублімація власних комплексів минулого була обернена проти чорної, старої, самотньої — як і вони самі — жінки.

Згідно нашої інтерпретації, Роберта також відноситься до темношкірої раси. Читач спостерігає, як Роберта живе із почуттям провини протягом усіх п'ятьох частин твору до відкритого фіналу новели і саме вона намагається відкрити правду Твілі, ніби сповідатися перед нею та стати на шлях спокути.

Наскільки однозначною є така рецепція, залишається відкритою проблемою. Приховуючи від читачів расову приналежність кожної з героїнь, Тоні Моррісон дотримується законів новелістичного жанру постмодерного періоду, за якими відкритість кінцівки, неоднозначність вирішення конфлікту є органічною рисою сучасного художнього мислення. В усьому світі викладання цієї новели супроводжується дискусією про те, до якої з рас належать Твіла та Роберта, чи про те, чи взагалі можливо однозначно вирішити це питання.

Останні зауваги стосовно художньої семантики та структури новели Моррісон — про символіку назви та специфіку наративу — слугують додатковими аргументами на користь сприйняття задуму цього твору як багатозначного.

Назва твору «Recitatif» має особливе значення. По-перше, «Recitatif» є французьким варіантом від англійського «recitative» та визначається як одночасно і спів, і декламування та має функцію зв'язку між сольними партіями. Основою виступає поезія та проза. В речитативі вбачаємо драматичну ноту, в аріях — емоційну реакцію на те, що звучало речитативом. Іншими словами, висловлювання відбувається вільно, відсутнє роздумування над текстом, наратор відчуває себе нескутим та готовим до спонтанної дії. Чому Моррісон обрала французький термін для назви, не його англійський варіант? Можна припустити, що це ще один прийом «очуження», який стимулює творчу рецепцію з боку читача.

Визначення «речитативу» є дуже влучним, адже Тоні Моррісон надає можливість саме читачеві зв'язати частини твору. Зустрічі двох головних героїнь відбуваються протягом багатьох років, й кожного разу обидві розмірковують про своє дитинство і його вплив на їх теперішнє життя. Тим не менш, Тоні Моррісон переходить із однієї частини твору в іншу, не надаючи інформаційного зв'язку між ними, тому читачеві залишається тільки самому шукати відповіді на питання, що постають. З цієї точки зору, «Речитатив» — ідеальна назва для такої історії, тому що кожна частина дозволяє читачеві з'єднувати фрагменти, зібрані в кожній зустрічі, для аналізу індивідуальностей персонажів і їх проблем.

По-друге, речитатив — це двоголосся. Визначення музичного терміну «речитатив» говорить про те, що речитатив є не лише наспівним мовленням, а й драматичною дією, тоді як арія — реакцією на неї. Такими двома голосами виступають Твіла та Роберта, при тому, якщо проводити паралелі, то саме в музичній «партії» Роберти переважають дії, а вчинки Твіли виступають як

реакція на отриману інформацію чи завдану їй шкоду (протести, новини про притулок, думки щодо Меггі та ін).

По-третє, речитатив у літературному чи музичному творі — це шлях до полівалентності смислу. Прочитання новели «Речитатив» має різні трактування і тому кожний читач вбачає у відтворених епізодах своє: наприклад, можливо, це Роберта білошкіра, адже вірогідність того, що працівник, який живе у багатій частині міста та є досить успішним (чоловік Роберти — *П.Щ.*), одружився із чорношкірою жінкою, викликає сумнів. Новела ставить багато питань, та місія Тоні Моррісон зруйнувати будь-які стереотипи, які засновані на расових відмінностях.

Як висновок можна припустити, що Твіла — це «ненадійний наратор», хоч оповідь ведеться від її імені й вона є безпосереднім учасником історії, про яку розповідає, але такий наратор може свідомо чи мимоволі вводити читача в оману, по-своєму інтерпретувати дії та вчинки інших людей, а також подавати ненадійну інформацію (залишається невідомим, якого ж кольору шкіра Меггі). Вибір такого типу оповідача поширений у постмодерному дискурсі. Найголовніша складова залучення категорії «ненадійного наратора» є проблематизація істини: автор в кінці твору або прямо викриває оповідача як ненадійного, або так чи інакше дає читачеві зрозуміти, що оповідачеві не варто повністю довіряти. Тому поруч із нашою нараторкою Твілою існує інший пласт (Роберта), у поєднанні з якою читач дізнається інші подробиці історії. Саме в такій взаємодії двох голосів утворюється речитатив.

ВИСНОВОК ДО РОЗДІЛУ III

Історія жіночих життів, що умовно поділена на частини, які перетинаються між собою, змінюються та еволюціонують — це новела Т. Моррісон «Речитатив» з відкритим фіналом, дія якої розгортається у маленькому місті Ньюберг у 50 – 80-ті роки.

Героїні твору не демонструють чітких стереотипних характеристик будь-якої раси, але мають ознаки, які можуть бути характерні для будь-кого з представників чорної чи білої спільнот. Моррісон не видаляє расових кодів зі своєї історії, вона імплікує їх в такий спосіб, який дозволяє, ба більше, провокує читача шукати й осмислювати проблеми раси, расизму, расових стереотипів.

У лінійному сюжеті простежуються збіги і відмінності поглядів Твіли та Роберти, які намагаються знайти себе в спільних діалогах, роздумах і діях по відношенню одна до одної. Моррісон заставляє своїх героїнь еволюціонувати як особистості, відстежити яку допомагає заснована на юнгіанській моделі розгорнута архетипна критика К. Пірсон. Умисне приховування расової приналежності дівчат зі сторони письменниці говорить про її бажання дозволити читачеві сприймати образи новели крізь призму свого стереотипного-налаштованого мислення, але уводячи його в оману, провокуючи сумніви, довести, що расова ідентичність є також соціальним конструктом, допомогти читачу звільнитися від расових утисків, тобто розвінчати їх, та відтворити проблеми пригнічення одного народу іншим.

Контекст расової стереотипізації, характерний для Моррісон, художній аналіз зіткнень на ґрунті расового протистояння в «Речитативі» набувають іншого виміру. Характерна для багатьох творів Т. Моррісон ієрархізація стосунків Я та Інший (Інші) постає в цій новелі не в очевидній, соціально, расово чи гендерно маркованій формі. Письменниця виходить за межі бінарних опозицій, виявляє ускладнене розуміння цього феномену, в основі якого як розбудова расових стереотипів, так і їх упровадження в індивідуальну чи колективну практику.

Письменниця починає в 1980-х новий етап своєї власної творчості й, можна стверджувати, в афроамериканській літературі загалом. Набуття власної ідентичності та концепція національного самовизначення виступають провідними темами для творчості Тоні Моррісон. У новелі «Речитатив» письменниця робить спробу осмислення і збереження власної ідентичності та самобутності та виражає бажання подолати етнічну травму і стати гармонійною частиною єдиного світового культурного простору.

ВИСНОВКИ

Метою нашого дослідження стало вивчення художніх форм та прийомів розвінчання расових стереотипів у творчому доробку всесвітньовідомої афроамериканської письменниці Тоні Моррісон. Матеріалом дослідження обрані роман “Блакитні-блакитні очі”, а також новела “Речитатив”, залучені також есеїстика письменниці та частково романи “Кохана” та “Милосердя”.

У визначенні теоретичних засад дослідження ми розглянули еволюцію соціо-культурного поняття «стереотип» та можливості залучення його форм до творчості письменниці. Поняття стереотипу еволюціонувало зі сфери соціальних характеристик до розуміння його як індивідуального і групового, увійшло до гендерних досліджень, а згодом до складного розгалуженого поняття в контексті питань «раси» та «расизму» в історичному контексті та в сучасному культурному просторі. Проведений тематичний аналіз понять раси й расових упереджень принагідно художньої творчості Тоні Моррісон, її критичних публікацій, біографічних документів та інтерв'ю довів, що проблема расових стереотипів належить до центральних у її творчому пошукові.

Вивчаючи та відтворюючи проблеми раси на різних етапах творчості, письменниця обирає стратегію розвінчання расових упереджень з метою «проявлення» внутрішніх проблем американського суспільства. Позиції, які ми вважаємо ключовими в актуалізації цієї проблеми в текстах Моррісон наступні:

— Т. Моррісон керувалася тим, що роль раси в художній літературі та значущість визначення її національної специфіки в Америці потребують постійного суспільного й художнього інтересу.

— Авторка наголошувала у своїх інтерв'ю та виступах, що вона не просто посилається на «ставлення» письменників до раси. Предметом її художнього осмислення й критики був спосіб, яким білі письменники використовують чорних персонажів як метафори «чорноти», щоб підкреслити расові відмінності.

— Творча перспектива Моррісон відрізняється від позиції інших афроамериканських письменників у тому, що ті фокусували свою увагу на чорній людині, проте й писали найперше для чорної людини. Вона ж, на нашу думку, свідомо працює над зламом стереотипів, апелюючи як до білих, так і до чорних.

— Письменниця ставить під сумнів уявлення інших про «чорноту» та хоче дізнатися, чи все залежить тільки від кольору шкіри: тому соціальна й психологічна складова у формуванні її персонажів мають бути присутні в полі зору критиків.

— Моррісон обирає фокусом свого відтворення стереотипів найперше становище жінки в расово-орієнтованому суспільстві: вона акцентує увагу на тому, що внутрішні стереотипи несуть небезпеку для свідомості представників невідомої культури.

Ми дійшли висновку, що при розвінчанні расових стереотипів ключовим принципом, яким письменниця майстерно ним оперує (як у романі «Блакитні-блакитні очі»), а часом і грає (в постмодерній поетиці новели «Речитатив») є принцип бінарності як самих понять, так і мислення людей в межах однієї або й обох рас.

Структурний аналіз феномену расових стереотипів як системи бінарних опозицій на основі роману «Блакитні-блакитні очі» довів, що діалектика застосування такого підходу є продуктивною не тільки у дослідженні природного й неприродного в самовизначенні юної Піколи Брідлав. Він працює й на інших рівнях структури твору — дозволяє розкрити суперечності, які деструктивно впливають на суспільне життя громади містечка Лорейн, перешкоджають здатності самореалізуватися батькам протагоністки, виявляє трагічні парадокси опозиції краса/гідливість, краса як білизна, дім та бездомність. Апелюючи до читачів різного віку, раси, гендеру, перший роман переконливо й драматично втілює одну із провідних тем творчості Моррісон: присвоєння чужих ознак і життєвого досвіду є руйнівним чинником для життя людини чи дитини.

Аналіз художніх модифікацій проблеми расових стереотипів у новелі «Речитатив» виявив, що особистість й творчі принципи Моррісон еволюціонують з часом. Порівняно з першим твором, заснованим на передчутті й зображенні особистих драм, «Речитатив» заохочує до рефлексії. Незмінним залишається прагнення розвінчати будь-які упередження стосовно раси. Практика архетипного аналізу, який ми залучили до розкриття еволюції героїнь новели підтвердила, що ідеї письменниці стосовно того, що зберігається, а що змінюється в закладених у дитинстві кодах, виявилися універсальними для всіх рас. Моррісон провокує читача до осмислення питання расових упереджень з метою зобразити соціальний конструкт, який живе у стереотипно налаштованій особистості. Письменниця імплікує проблему «Інакшості» не в очевидній манері. Своєю практикою Моррісон робить оригінальну спробу осмислення себе як афроамериканської особистості, з метою подолання колективної травми.

Приховуючи від читачів расову приналежність своїх героїнь, сугестуючи роль образу Меггі в історії становлення Твіли та Роберти, Тоні Моррісон керується поетикою новелістичного жанру постмодерного періоду, за якими відкритість кінцівки, неоднозначність вирішення конфлікту є органічною рисою. В усьому світі викладання цієї новели супроводжується дискусією про те, до якої з рас належать Твіла та Роберта, чи про те, чи взагалі можливо однозначно вирішити це питання.

Характеристика художньої семантики та структури новели Моррісон — про символіку назви та специфіку наративної структури її оповіді — слугують додатковими аргументами на користь сприйняття задуму цього твору як багатозначного.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Базиков Р.В. Социальные стереотипы: концептуальный аспект: дис. канд. філос. наук: 09.00.11. – Ростов-на-Дону, 1999. – 123 с.
2. Безіменна. Антологія американської жіночої малої прози. / Переклад з англійської. – Львів: Кальварія, 2012 – 224 с.
3. Білоножко Л. В. Перекодування джазу як вияв інтермедіальності (на матеріалі романів Е. Л. Доктороу «Регтайм» і Т. Моррісон «Джаз»): [Текст]:авторeref. дис. ... канд. філол. наук: 10.01.05 /; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. - Київ, 2016. – 20 с.
4. Висоцька Н. О. Транскультура чи культура в трансі? // Вопр. літератури. – М., 2004. – № 2. – Март-апрель. - С.3-24.
5. Висоцька Н. О. Від універсуму до плюривесуму: трансформація культурної парадигми у США // Н.О. Висоцька. Єдність множинного. Американська література кінця ХХ – початку ХХІ ст. у контексті культурного плюралізму. Монографія. – К.: Вид. центр КНЛУ, 2010. – С. 9 – 115
6. Висоцька Н. О. Концепція особистісної сутності афроамериканця 1960 – 1980 рр. // Американський характер. — М., 1991.
7. Висоцька Н. О. Функціонування релігійно-міфологічного коду в романі Тоні Моррісон «Милість» // Н.О. Висоцька. Єдність множинного. Американська література кінця ХХ – початку ХХІ ст. у контексті культурного плюралізму. Монографія. – К.: Вид. центр КНЛУ, 2010. – С. 182 – 199.
8. Гаврилів Т. Доторкнися до мене! [Електронний ресурс] // Інтернет-газета «Збруч». – Режим доступу : <https://zbruc.eu/node/95470?%20fbclid=IwAR0JueoLR7UwzNq4A2eRHCz3oq8R2I79EluT7vCDgJJOPw4dznsO55J-ZKQ>(дата звернення 17.02.2020)
9. Денисова Т. Н. Афро-американський триптих (Річард Райт, Джеймс Болдуїн, Тоні Моррісон). // Денисова, Тамара. Історія американської

- літератури ХХ століття. – К.: Вид.дім «Києво-Могилянська академія», 2012. – С. 414 – 444.
- 10.Денисова Т. Н. Афроамериканка Тоні Моррісон // Слово і час . – 1997. – № 2. – С.46 – 50.
- 11.Денисова Т. Н. Тони Моррисон // История зарубежной литературы ХХ века О.Ю. Анциферова, Т.В. Балашова, Т.Н. Денисова и др. – М.: ТК Велби, 2003 – С. 364.
- 12.Денисова Т. Н. Тоні Моррісон // Жіночі голоси в літературному дискурсі ХХ ст.: матеріали до спецкурсу. – Тернопіль: Горлиця, 2007 – С. 190 – 213.
- 13.Завьялова М. Новая женская литература черной Америки. Несколько общих замечаний / Завьялова Мария. – Москва: Институт «Открытое общество», 1998. – Режим доступа: <http://www.prof.msu.ru/publ/book3/zav.htm> (дата звернення 15.03.2020)
- 14.Коппард М.Р. Лингвокультурологическое исследование афроамериканского варианта английского языка: на материале романа Тони Моррисон «Возлюбленная»: автореф. дис. ... канд. филол. наук / М. Р. Коппард. Уфа, 2005. – 22 с.
- 15.Кравець О. М. Творчість Т. Моррісон у контексті афро-американської літератури другої половини ХХ століття / О. М. Кравець // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Філологія. – 2016. – Вип. 74. – С. 304 – 308. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhIFL_2016_74_67
- 16.Липпман У. Общественное мнение. М., «Институт фонда Общественное мнение», 2004. – 384 с.
- 17.Ломыкина Н. Голос темнокожих женщин. Лауреат Нобелевской премии по литературе Тони Моррисон умерла 5 августа в возрасте 88 лет – [Електронний ресурс] // Forbes. – 2019. – Режим доступу: <https://www.forbes.ru/forbes-woman/381441-golos-temnokozhih->

- [zhenshchin-laureat-nobelevskoy-premii-po-literature-toni](https://www.krugosvet.ru/enc/gumanitarnye_nauki/sociologiya/STEREOTIP_I_SOTSIALNIE.html) (дата звернення: 08.01.2020)
18. Моррисон, Тони. Возлюбленная. Роман/ пер. с англ. Ирины Тогоевой – М.: ИНОСТРАНКА, 2005 – 446 с.
19. Пухнатая С.А. Художественная проза Тони Моррисон (Новые тенденции в современной негритянской литературе США): [Текст]: автореф. дис. ... канд. филол. наук / С.А. Пухнатая. М., 1991. – 25 с.
20. Рябова Т.Б. Стереотипы и стереотипизация как проблема гендерных исследований // Личность. Культура. Общество. Т.V. Вып.1 – 2 (15 – 16). С. 120 – 139.
21. Стефаненко Т. Стереотипы социальные – [Электроний ресурс] // Универсальная научно-популярная энциклопедия. Энциклопедия Кругосвет. – Режим доступу: https://www.krugosvet.ru/enc/gumanitarnye_nauki/sociologiya/STEREOTIP_I_SOTSIALNIE.html(дата звернення: 08.01.2020)
22. Стулов Ю. В. 100 писателей США / Ю.В. Стулов. – Минск: Вышэйшая школа, 2019. – 383 с.
23. Тен И. – А. История английской литературы // Зарубежная эстетика и теория литературы XIX –XX вв. Трактаты, статьи, эссе. – М.: Изд-во Московского университета, 1987. С.72 – 109.
24. Угляр Л. Система художніх засобів психологізму у прозі Тоні Моррісон / Л. Угляр, І. Зимомря // Актуальні питання гуманітарних наук. – 2015. – Вип. 12. – С. 224 – 231. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apgnd_2015_12_32
25. Улюра Г. Боже, бережи моє дитя [портал LB.ua] // https://ukr.lb.ua/culture/2019/08/07/434129_toni_morrison_bozhe_berezhi_moie_ditya.html
26. Улюра Г. Творчість Тоні Моррісон на тлі афро-американської жіночої літератури // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. – 2004. – с. 182 – 186.

- 27.Чугунова С. И. Фольклорные мотивы в художественной прозе Тони Моррисон: [Текст]: автореф. дис. ... канд. филол. наук / – Чита, 2008. – 21 с.
- 28.Юнг К. Г. Душа и миф. Шесть архетипов. – К.: Государственная библиотека Украины для юношества, 1996. – 384 с.
- 29.Юнг К. Г. Структура психики и архетипы. – М.: Академический Проект. – 2015. – 328 с.
- 30.Ellison, Ralph. Invisible Man, New York: Random House, 1952, p. 188
- 31.Exposing the «Master Narrative»: Teaching Toni Morrison’s The Bluest Eye – [Электронный ресурс] // Feminist Teacher. – 2010. – Режим доступа: <https://feministteacher.com/2010/04/13/exposing-the-master-narrative-teaching-toni-morrison-the-bluest-eye/> (дата звернения: 08.01.2020)
- 32.Fick, Thomas H. and Gold, Eva. Authority, literacy and modernism in «The Bluest Eye»// Approaches to Teaching the Novels of Toni Morrison../Ed. McKay, Nellie Y. and Earle, Kathryn, New York, NY: Modern Language Association of America, 1997 – pp. 56 – 62 (cit. p. 61)
- 33.Jennings, La Vinia Delois. — Toni Morrison and the Idea of Africa. Cambridge-New York, Cambridge University Press, 2008, 259 p., bibl., ill
- 34.Morrison, Toni. A Mercy. London: Vintage, 2009. – 165 p.
- 35.Morrison, Toni. Conversations with Toni Morrison. / Ed. by Danielle K. Taylor-Guthrie. Jackson : University Press of Mississippi, 1994. – 312 p., p. 158 – 159
- 36.Morrison, Toni. Playing in the Dark: Whiteness and the Literary Imagination, – 1992, 91 p.
- 37.Morrison, Toni. Recitatif, 1983. – Pdf
- 38.Morrison, Toni. The Bluest Eye: A Novel. 1st Vintage International ed. New York: Vintage International, 2007. – 205 p.
- 39.Morrison, Toni. Unspeakable Things Unspoken: The Afro-American Presence in American Literature. University of Michigan. Winter 1989 – pdf

40. Pecola Breedlove, a young black on the Bluest Eye – [Электронный ресурс] // The New York Times. – 1970. – Режим доступа: <https://www.nytimes.com/1970/11/01/archives/pecola-breedlove-a-young-black-on-the-the-bluest.html> (дата звернения: 08.01.2020)
41. Race and Racism. Theories of Race and Racism A Reader. Edited and introduced by Les Back and John Solomos // L._N.Y.: Routledge 2000. –646 p., p. 65 – 66
42. The Identifying Fictions of Toni Morrison: Modernist Authenticity and Postmodern Blackness – [Электронный ресурс] // Epub, 2000. – 193, p. 25. Режим доступа: <https://epdf.pub/the-identifying-fictions-of-toni-morrison-modernist-authenticity-and-postmodern-.html> (дата звернения: 08.01.2020)
43. The Norton Anthology of African American Literature. Eds. Henry Louis Gates, Jr., & Nellie Y. McKay. New York, NY: W.W. Norton & Co., 1997. p. 76
44. Threadgold, Terry. Feminist Poetics: Poiesis, Performance, Histories. 1997, 236 p., p. 134
45. Toni Morrison: Dealing with Race in Literature (Part Two) – [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://billmoyers.com/content/toni-morrison-part-2/> (дата звернения: 06.03.2020)
46. Toni Morrison's The Bluest Eye: Modern Critical Interpretations./ Ed. Harold Bloom. 2nd ed. Chelsea House, 2007, 249 p.
47. Walker, Alice. The Color Purple. – New York : Harcourt Brace Jovanovich, Publishers, 1982. – 245 p., p. 187.
48. What The Bluest Eye Knows About Them: Culture, Race, Identity. Toni Morrison's The Bluest Eye: Modern Critical Interpretations. Ed. Harold Bloom. 2nd ed. Chelsea House, 2007, p. 209 – 232

СПИСОК ЭЛЕКТРОННЫХ ДЖЕРЕЛ

49. 12 архетипов от К. Пирсон [Электронный ресурс]. Некеле. – Режим доступа: <http://nekele.ru/forum/index.php?topic=1768.0> (дата звернения 08.01.2020)

50. Архетип матери [Электронный ресурс]. Bookap.info. – Режим доступа: https://bookap.info/psyanaliz/yung_psihologicheskie_aspekty_arhetipa_materi/gl2.shtm (дата звернення 08.01.2020)
51. Архетипы души (по Юнгу) [Электронный ресурс]. Ягая Баба. – Режим доступа: [https://yagaya-baba.ru/page/about-archetype.html#%D0%90%D1%80%D1%85%D0%B5%D1%82%D0%B8%D0%BF%20%C2%AB%D0%90%D1%83%D1%82%D0%BB%D0%BE%20\(%D0%B1%D1%83%D0%BD%D1%82%D0%B0%D1%80%D1%8C,%20%D0%B8%D0%B7%D0%B3%D0%BE%D0%B9\)%C2%BB](https://yagaya-baba.ru/page/about-archetype.html#%D0%90%D1%80%D1%85%D0%B5%D1%82%D0%B8%D0%BF%20%C2%AB%D0%90%D1%83%D1%82%D0%BB%D0%BE%20(%D0%B1%D1%83%D0%BD%D1%82%D0%B0%D1%80%D1%8C,%20%D0%B8%D0%B7%D0%B3%D0%BE%D0%B9)%C2%BB) (дата звернення 08.01.2020)
52. Архетипы персонажей. Глава 8. [Электронный ресурс]. Indbooks. – Режим доступа: <http://indbooks.in/mirror7.ru/?p=220027> (дата звернення 08.01.2020)
53. Основные символы сакральной геометрии – [Электронный ресурс]: [Rutlib5]. – Электронные данные. – Режим доступа: <https://rutlib5.com/book/29821/p/13> (дата звернення 12.02.2020 р.)
54. По страницам журнала «Гендерные исследования» – [Электронный ресурс] / Демоскоп Weekly – Режим доступа: <http://www.demoscope.ru/weekly/2005/0225/biblio06.php> (дата обращения 12.02.2020 р.)
55. Символика синего цвета – [Электронный ресурс] // Символика цвета. – Режим доступа: <http://mar4586.narod.ru/colors/blue.html>
56. Словник Cambridge [Электронный ресурс] // Cambridge. – Режим доступа: <https://dictionary.cambridge.org/ru/%D1%81%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D1%80%D1%8C/%D0%B0%D0%BD%D0%B3%D0%BB%D0%B8%D0%B9%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B9/startle> (дата звернення: 08.01.2020)
57. Українська асоціація дослідників жіночої історії (УАДЖІ) [Электронный ресурс]: [Women History]. – Режим доступа: <http://www.womenhistory.org.ua/> (дата звернення 12.02.2020 р.)

58. Юнгианские Архетипы. Сирота. [Электронный ресурс]. Livejournal. – Режим доступа: <https://ola-vinogradova.livejournal.com/590972.html> (дата звернения 08.01.2020)
59. A girl like Me – [Электронный ресурс] // Kiri's Davis. – Youtube. – 2005. – Режим доступа: <https://www.youtube.com/watch?v=YWyI77Yh1Gg> (дата звернения: 08.01.2020)
60. ALA – [Электронный ресурс] // The American Library Association. – Режим доступа: <http://www.ala.org/> (дата звернения: 08.01.2020)
61. Bourn, Jennifer. Color Meaning: Meaning of The Color Blue – [Электронный ресурс] // Bourn Creative. – Режим доступа: <https://www.bourncreative.com/meaning-of-the-color-blue/>
62. Critical Race Theory (CRT) – [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://www.britannica.com/topic/critical-race-theory> (дата звернения: 05.03.2020)
63. Gender noun – [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/gender?q=gender> (дата звернения: 09.03.2020)
64. Ghosts in the house – [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://www.newyorker.com/magazine/2003/10/27/ghosts-in-the-house> (дата звернения: 09.03.2020)
65. I Regret Everything : Toni Morrison Looks Back On Her Personal Life – [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://www.npr.org/2015/04/20/400394947/i-regret-everything-toni-morrison-looks-back-on-her-personal-life>
66. Ida B. Wells Biography – [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://www.biography.com/activist/ida-b-wells> (дата звернения: 02.02.2020)
67. Intersectionality – [Электронный ресурс] – Режим доступа: [en.wikipedia.org > wiki > Intersectionality](https://en.wikipedia.org/wiki/Intersectionality) (дата звернения: 02.03.2020)

68. Race and Literature – [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://www.c-span.org/video/?85005-1/race-literature> (дата звернения: 07.03.2020)
69. Stick and Stones – [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://www.huffpost.com/entry/interracial-couples-share-the-insults-theyve-experienced-in-insightful-photo-series_n_560ecface4b0dd85030be6c7 (дата звернения: 09.03.2020)
70. Toni Morrison obituary – [Электронный ресурс] // The Guardian. – 2019. – Режим доступа: <https://www.theguardian.com/books/2019/aug/06/toni-morrison-obituary> (дата звернения: 08.01.2020)
71. Toni Morrison Remembers – BBC Documentary [Электронный ресурс] // Youtube – 2015. – Режим доступа: https://www.youtube.com/watch?v=pjmuzU1ec3o&feature=youtu.be&fbclid=IwAR0K56vRshWntaHrHh3AEADJKOhit_kiRYC_13zSW1tEPwdoEhsKaHV6-9k (дата звернения: 08.01.2020)
72. Toni Morrison, 88, A Beloved Novelist Of Black Life, Dies – [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://www.nytimes.com/2019/08/06/books/toni-morrison-dead.html> (дата звернения: 09.03.2020)
73. Toni Morrison: The Pieces I Am – [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://www.tonimorrisonfilm.com/> (дата звернения: 09.03.2020)
74. Toni Morrison. National Visionary – [Электронный ресурс] // Youtube. – Режим доступа: <http://www.visionaryproject.org/morrisontoni/> (дата звернения: 08.01.2020)
75. Treaster, Joseph B. ZERNA SHARP, 91, DIES IN INDIANA; ORIGINATED 'DICK AND JANE' TEXTS – [Электронный ресурс] // The New York Times. – 1981. – Режим доступа: <https://www.nytimes.com/1981/06/19/obituaries/zerna-sharp-91-dies-in-indiana-originated-dick-and-jane-texts.html>

Пропозиції до включення тексту новели «Речитатив» Тоні Моррісон до програми додаткового читання для 11 класу профільної школи

Обґрунтування: На сьогоднішній день існує необхідність оновлення списку творів в 11 класі зі світової літератури як для обов'язкового читання, так і додаткової програми. Звертаючись до критеріїв включення до такого списку можна назвати декілька чинників Перший з них — вік персонажів: учні матимуть змогу дослідити проблему дорослішання у героїв новели. Другий чинник: в обраному нами творі значна частина тексту — це характеристика шкільних років, крім того, що це близький читачам за досвідом зріз американського суспільства, очима дівчат воно зображене з середини. До того ж, у цій частині піднято проблему стосунків матерів та дітей, що є надзвичайно гострим питанням в підлітковому віці. Найважливіше, за умови вдумливого читання твору Тоні Моррісон, можливо акцентувати проблему розвінчання расових стереотипів, зокрема й у свідомості українських школярів-громадян.

Тема: Розвінчання расових стереотипів на прикладі новели Тоні Моррісон «Речитатив»

Тип уроку: урок-бесіда.

Мета: набуття та формування *предметних компетентностей*: *знаннєвих* (учень пізнає літературний твір у контексті культури народу, орієнтується у змісті твору та висловлює власну думку щодо нього), *діяльнісний* (учень має змогу описати персонаж — його позитивні чи негативні характеристики, може навести соціо-культурний контекст), *ціннісний* (обговорення твору дозволяє акцентувати його значення для сучасного українського суспільства); *сформувати ключові компетентності*: *комунікативні* — спілкування державною мовою (вміння усно і письмово висловлювати свою думку державною мовою), спілкування іноземною мовою (уміння читати іноземною мовою, що вивчається у школі) та толерантність щодо інших традицій та

культур), *математична* (вміння логічно мислити, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки).

Обладнання: портрет письменниці, комп'ютер, роздатковий матеріал, екран, проектор, текст новели «Речитатив», відео-кліп «Понятная мечта: американские писательницы и их роль в литературе США» (3:11-4:17) https://www.youtube.com/watch?v=ifJZ1-PQ_4g, відео-кліп комічної опери австрійського композитора Вольфганга Амадея Моцарта із речитативною вставкою з першої дії «Весілля Фігаро» (00:17-01:15) <https://www.youtube.com/watch?v=Bdc670yry-Q>, опера, перероблена у мюзикл, «Поргі і Бесс» («Porgy and Bess») Джорджа Гершвіна (09:48-10:46) <https://www.youtube.com/watch?v=M-ieCWi1bJY>, відео-уривок програми новин ТСН «Про ставлення українців до расової дискримінації» <https://www.youtube.com/watch?v=64gNr-A8reg>.

ХІД УРОКУ

When I discover who I am, I'll be free.

Ralph Ellison

Слово вчителя. Доброго дня! Хто може мені сказати, що таке речитатив? (*Вокальна декламація, сучасний приклад — rap*). Для того, щоб краще зрозуміти явище речитиву в музиці ми звернемося до відео-кліпу комічної опери австрійського композитора Вольфганга Амадея Моцарта із речитативною вставкою з першої дії «Весілля Фігаро» (00:17-01:15), а також опери, згодом перероблену у мюзикл, який ми і будемо проглядати, «Поргі і Бесс» («Porgy and Bess») Джорджа Гершвіна (09:48-10:46), яка написана у 1935 році та розповідає про життя рибацького селища, у якому проживають переважно темношкірі. Композитор надає перевагу речитативу, а не класичним оперним прийомам. Сама опера вважається вершиною його творчості. — 6 хв.

Слово вчителя. Потрібно зазначити, що американський композитор Джордж Гершвін є білим та євреєм, а також одним із найвідоміших в музичній традиції США 20 ст. Світовий успіх його твору — це свідчення того, що афроамериканська культура активно залучається до нашого вивчення.

Тож як ви розумієте назву твору? Попрацюйте в парах та дайте обґрунтування такому вибору. — 5 хв.

Вчитель опитує школярів. (*Діалог між двома партнерами*) — 3 хв.

Слово вчителя. Ми помітили, що як в опері та мюзиклі, так і в новелі участь беруть два персонажі, які ведуть діалог між собою та намагаються прояснити невирішену проблему.

Ви щось чули про афроамериканську літературу та її представників? (*Ні*). Сьогодні ми говоритимемо про Тоні Моррісон, відому афроамериканську письменницю, яка отримала Пулітцерівську премію у 1988 році та стала лауреаткою Нобелівської премії у 1993 році та відома своїми творами про життя афроамериканців. Моррісон розкриває проблеми свого народу в умовах сучасного життя в мультикультурному суспільстві та водночас зачіпає тему колективної пам'яті. — 2 хв.

Давайте переглянемо уривок із відео-кліпу «Понятная мечта: американские писательницы и их роль в литературе США» (3:11-4:17) та зробимо нотатки. — 2 хв.

Вчитель опитує школярів про те, на які моменти вони звернули увагу — 1 хв.

Слово вчителя. Із відео нам стає зрозумілим, що Тоні Моррісон надзвичайно талановита письменниця. До її творчого доробку належать такі твори як романи «Кохана», «Джаз», «Милосердя» та єдина новела, під назвою «Речитатив», яку ми сьогодні будемо розбирати.

Вдома ви прочитали новелу «Речитатив». Попрацюйте в парах та складіть ланцюжок подій. — 3 хв.

Прогнозована відповідь:

Знайомство нараторки Твіли та її майбутньої подруги Роберти.
--

Зустріч у кафе двох героїнь (*приблизно коли?*)

Зустріч у супермаркеті. (*Через який час?*)

Страйк матерів у м. Ньюберг — Твіла проти Роберти.

Спогад про Меггі — хто ж вона така?

Слово вчителя. Послідовність подій в новелі встановлено. Об'єднаємось у 3 групи, щоб охарактеризувати героїнь (Вчитель ділить клас на три групи. Перша описує нараторку Твілу, друга — її подругу Роберту, третя — «kitchen woman» Меггі). — 6 хв.

Вчитель слухає відповіді учнів. — 2 хв.

Слово вчителя. До яких рас належать ваші героїні та чому? Попрацюйте в групах та обговоріть це питання, спираючись на текст перед вами. — 5 хв.

Відповідь презентує відповідальна людина із групи (Роберта — афроамериканка, тому що вона говорить, що їй не подобалося коли Твіла запускала свої пальці в її кучеряве волосся; Твіла — біла, Меггі — «sand-colored»).

Слово вчителя. Які узвичаєні расові коди (характеристики) афроамериканська письменниця відобразила в творі в кожній з героїнь? Попроцюйте в групах. Віднайдіть ознаки расової приналежності персонажів, як ви їх представляєте? — 10 хв.

Вчитель слухає відповіді учнів. — 3 хв.

Слово вчителя. На вашу думку, чи могла афроамериканка вийти заміж за успішного бізнесмена?

— Чому Роберта не може бути білою, адже Твіла живе спокійним виваженим життям (до страйку), а власне саме це здебільшого характеризує афроамериканську спільноту — жити у своїй комуні?

— Хто ж така Меггі? Чому подругам важливо згадати про неї? — 2 хв.

Учні висловлюють власні думки. — 5 хв.

Слово вчителя. Яку проблему новели ви вважаєте головною? — 1 хв.

Учні висловлюють власну думку. (дружба, проблема дорослішання, відносини між матір'ю та дитиною, питання раси) — 2 хв.

Слово вчителя. Чи наділяє афроамериканська письменниця героїнь твору однаковими цінностями? Доведіть, чому ви так думаєте. — 1 хв.

Учні висловлюють думку. (Тому, що вони обидві цінують свої родини та навіть свою дружбу, хоча подекуди нехтують нею) — 1 хв.

Слово вчителя. Чи мають Твіла та Роберта характерні відмінності, окрім соціального положення та фізичних ознак? (Ні)

Слово вчителя. Уявімо, що в класі з'явиться учень або учениця іншої раси чи змішаних рас? Якою буде ваша модель поведінки, як Ви будете будувати своє ставлення — до Іншого чи Іншої? — 1 хв.

Бажана відповідь: судити по самій людині. — 2 хв.

Заключне слово вчителя. Мета нашої роботи з цим текстом було зрозуміти, що всі люди різні, а стереотипи, які існують стосовно тієї чи іншої раси можуть не відповідати рисам конкретного індивіда. — 1 хв.

Слово вчителя. Поверніться до груп із чотирьох учнів та поділіться своїм досвідом — чи зустрічалися Ви особисто зі стереотипним мисленням, яке було б спрямовано проти вас чи можливо Ви самі коли-небудь стереотипно оцінювали особистість — дорослого чи ровесника? — 6 хв.

Висновок. Кожна людина є особистістю, якій притаманні ті чи інші характеристики своєї нації, народу, спільноти. Всі грані ставлення до іншості існують лише у свідомості людини та є соціальним конструктом та відповідною моральною настановою.

Перегляд відео-уривку програми новин ТСН «*Про ставлення українців до расової дискримінації*». — 5 хв.

IV. Домашнє завдання: Вдома вам потрібно буде написати вільний міні-твір, до 1 сторінки, чим особливо вас вразила новела.

SUMMARY

Toni Morrison is the most prominent novelist and essayist who explored the black identity throughout history and social constructs such as stereotypes based on race and racism in the USA. In spite of the fact that her fiction was in the focus of critical attention in our country and abroad, we present a new comparison of Morrison's novel «The Bluest Eye» and the short story «Recitatif» in terms of studying racial stereotypes. These texts as well as partially the novels «Beloved» and «Mercy», were chosen as the object of our research. Our main task is to prove that Toni Morrison used in her works different ways to deconstruct the racial stereotypes and their influence on the individual and collective conscience.

In the theoretical chapter of our study, we examined the evolution of the socio-cultural concept of «stereotype» and the possibility to imply its forms in the analysis of a writer's narratives. The concept of a stereotype evolved from the notion of a simple social characteristic into the sphere of individual and group judgement. It entered the paradigm of gender studies and then acquired a complex meaning in the issues of «race» and «racism», both in the historical context and in modern culture. The thematic analysis of race and racial prejudices along the way of Tony Morrison's fiction, her critical essays, biographical documents, and interviews proved that the problem of racial stereotypes is central to her work.

Exploring racial problems at different levels, the novelist chose a strategy to dispel racial prejudice to manifest the internal problems of American society. The positions that we consider the key ones in actualizing this problem in Morrison's texts are as follows:

- 1) The writer was guided by the fact that the role of race in fiction and the importance of determining its national specificity in America required constant public and artistic interest.
- 2) The author noted in her interviews and speeches that she did not just refer to the «attitude» of writers to the question of race. Her comprehension and criticism showed, that the way white writers used black characters was based on metaphors for “blackness” to emphasize racial differences.

- 3) Morrison's creative perspective differed also from the position of other African-American writers, as they focused their attention not only on the black man but also wrote primarily for the black man. In our opinion, she deliberately worked on breaking stereotypes, appealing to both white and black people.
- 4) The writer questioned the ideas of others about "blackness" and wanted to know whether everything depends only on skin color. Therefore, the social and psychological components in the formation of her characters should be made visible in the critical field of view which approach we shared and tried to follow.
- 5) As a central point of her fiction, Morrison featured a woman in a racially oriented society. She focused on the fact that internal stereotypes posed a danger to the consciousness of non-dominant cultures, and in that context women of different age, class and social status were often victimized.

We arrived at a conclusion that in dispelling racial stereotypes, the key principle that the writer skillfully operated (e.g. «The Bluest Eye») and even sometimes toyed with (in the postmodern story «Recitative») was the principle of the binary oppositions and the way of thinking within one race. Structural analysis of the phenomenon of racial stereotypes as a system of binary oppositions based on «The Bluest Eye» proved that the dialectic of applying this approach was productive towards self-determination of a young girl called Pecola. Moreover, it allowed the reader to reveal contradictions that destructively affected the social life of the community of the city called Lorain, hindering the ability of the protagonist's parents to fulfill their potential and also revealing the tragic paradoxes of these oppositions: beauty (as the concept of «whiteness») and ugliness (in the way of abomination), home and homelessness. Appealing to readers of all ages, race, and gender, the first novel convincingly and dramatically embodied one of the leading themes of Morrison's work: the appropriation of other people's attributes and life experience was a destructive factor for every person or even a child.

Analysis of modifications to the problem of racial stereotypes in the short story «Recitative» proved that Morrison's personality and creative principles evolved over time. Compared to the first work based on a premonition and portrayal of personal dramas, «Recitative» encouraged reflection. The unchanged thing was the desire to dispel any prejudices about any race.

The practice of archetypal analysis, which we used to disclose the evolution of the heroines of the short story, confirmed that the writer's ideas about the codes laid in childhood, turned out to be universal for all races. Toni Morrison provoked the reader to comprehend the issue of racial prejudice to portray a social construct that lives in a stereotyped personality. The writer did not impose the problem of «otherness» in an obvious manner. She made an original attempt to define herself as an African-American who was able to overcome collective trauma, but her principle was to involve the reader in that process, to appeal to his/her soul and mind beyond the barriers of race, class or gender.

Toni Morrison was guided by the poetics of the short story genre of the postmodern period, according to which incompleteness of the story and the ambiguity of conflict resolution were organic characteristics. Following these principles, she hid the racial affiliation of their heroines from the readers as well as the tough role of the image of Maggie in the evolvment of the narrator Twyla and her friend Roberta. The teaching of this short story might involve a discussion of the racial affiliation of Twyla and Roberta and the possibility of resolving this issue.